

»Coprnice so me nosile«.

Nočna srečevanja s čarovnicami

Mirjam Mencej

Described and analyzed are nighttime supernatural experiences reported by villagers in eastern Slovenia during the 2000-2002 fieldwork research on witchcraft. A comparison with identical motifs in other parts of Slovenia and in Europe showed that elsewhere, such experiences have been incorporated into different belief systems, especially in the belief about the restless dead. It may therefore be presumed that in the eastern part of Slovenia in a certain period, there was an integration of those belief systems into the prevalent paradigm of witchcraft.

O čarovništvu, ki smo ga v letih 2000-2002 raziskovali na območju vzhodne Slovenije skupaj s študenti in študentkami Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, sem že pisala v dveh doslej objavljenih člankih¹. Kot sem opozorila, je mogoče znotraj fenomena čarovništva na raziskovanem območju razlikovati med več plastmi oziroma kategorijami čarovništva. Prva plast zadeva napetosti v medsebojnih oz. medsosedskih odnosih – tu gre v prvi vrsti za obtožbe, ki neposredno zadevajo odnose med sosedi, pri čemer za glavno gonilno silo v ozadju škode, ki je storjena, naši sogovorniki poudarjajo zavist, nevoščljivost, hudobijo sosedov. Tipična osumljenka je v tem primeru zavistna sosedka, ki naj bi po prepričanju sosedov izvajala magijska dejanja z zlim namenom tako, da je zakopavala na njegovo zemljo ali hlev razne predmete ali pa škodovala skozi zli pogled, zli govor, zli dar ipd. Druga kategorija čarovnic znotraj »socialne« plasti čarovništva so t.i. »vaške čarovnice«. Meja med zavistno sosedo in vaško čarovnico sicer ni vedno ostro začrtana in delu žensk, ki imajo na tem območju reputacijo vaške čarovnice, pripisujejo enaka škodljiva dejanja, kot jih pripisujejo nevoščljivi in zavistni sosedi. Vendar pa obstajajo tudi drugi razlogi za reputacijo vaške coprnice, ki s škodljivim delovanjem ženske, porojenim iz zavisti, nimajo nujno neposredne zveze. Razlog za njeno reputacijo je lahko npr. ukvarjanje z zdravljenjem, ustrežanje stereotipni podobi čarovnice, domnevno posedovanje čarovniške knjige itd.

Druga plast čarovništva na obravnavanem območju pa zadeva tenzije z nadnaravnim svetom, tj. vsa domnevno nadnaravna doživetja, ki se praviloma odvijajo ponoči oz. na meji dneva in noči, najpogosteje na mejnem, zlasti ponoči »nevarnem« prostoru (na meji ali zunaj vasi, v gozdu, ob vodi). Tu gre predvsem za prikazovanje luči in nekatera druga doživetja, ki jih ljudje interpretirajo kot dejanja coprnic. Tovrstne pripovedi največkrat govorijo o izgubi poti oz. o onemogočenem nadaljevanju poti, nekakšni blokadi poti, dezorientaciji, blodenju ipd.

¹ Mencej 2003, 2003a.

Delitev na vse te plasti oz. kategorije je seveda do neke mere nasilna, saj se različne plasti čarovništva oz. kategorije čarovnic med seboj deloma prepletajo (»nočne« čarovnice so lahko na primer prepoznane kot sovaščanke, najpogostejše kot ženske, ki imajo v vasi tudi sicer reputacijo čarovnice; »vaška« čarovnica se deloma prepleta s »sosedsko« čarovnico, deloma pa z »nočno« – glej v nadaljevanju). A po drugi strani so med njimi tudi bistvene razlike, ki utemeljujejo tako delitev – te razlike se kažejo tako v funkciji, načinu in cilju škodovanja, vzroku, ki ga pripisujejo njihovem delovanju, kot tudi v načinu obrambe pred njimi.

Nadnaravna plast čarovništva

V tem članku se bom posvetila samo »nadnaravni« plasti čarovništva, če jo lahko tako imenujem. Najpomembnejša karakteristika te plasti je predvsem *čas*, ko prihaja do srečanj s čarovnicami, oz. dejstvo, da gre praviloma za *nočna* doživetja. Medtem ko se lahko škodljiva dejanja, tipična za »socialno« plast (na primer kraja mleka, zakopavanje predmetov z namenom, da bi škodili sosedovemu pridelku oz. živini, zaustavljanje živine na magičen način ipd.), odvijajo podnevi ali ponoči in čas teh dejanj sam po sebi ni niti pomemben niti ni specifičen (noč je lahko včasih bolj primerna za taka dejanja pač samo zato, ker je – vsaj v primeru zakopavanja – storilca pri takem dejanju pač težje zalotiti), so zgodbe te druge plasti strogo omejene na nočno obdobje; navadno pride do teh doživetij v času od prvega mraka pa do jutra, svita, prvega petja petelinov itd.

Druga karakteristika te plasti je sama *podoba čarovnic*. Medtem ko je za čarovnico socialne plasti vedno osumljena konkretna oseba iz vasi, najsi bo to že zavistna sosedka ali pa vaška čarovnica, se nočne čarovnice navadno kažejo v nejasnih podobah – najpogostejše kot lučke ali kot ne definirana, nevidna prisotnost, ki je interpretirana kot čarovnica šele na podlagi negativnih doživetij, ki sledijo. Pogostejše kot v drugih pripovedih govorijo ljudje o njih v množini: npr. »coprnice so me nosile«, »coprnice so me zmešale«, in ne: »coprnica me je nosila oz. zmešala«. Odgovor ljudi na abstraktno zastavljeno vprašanje o coprnica, npr. o času njihovega delovanja, zbiranja, kraju njihovih srečanj ipd., se v veliki meri nanaša na to plast verovanj² – ki, če se sklicujemo na Lévi-Straussa, dejansko spada v sfero mitičnega. Nejasne podobe nočnih srečanj so ljudje sicer občasno identificirali z žensko iz vasi, v glavnem za žensko, ki ima v vasi reputacijo čarovnice, a v času nočnih doživetij gre primarno za izkušnjo z nadnaravnim svetom. Sama po sebi so ta doživetja ločena od socialne in ekonomske realnosti skupnosti.

Tretji bistven element, ki to plast ločuje od socialne plasti čarovništva, pa je *kraj* teh doživetij. Medtem ko so se čarovniška dejanja prve plasti odvijala znotraj vasi oz. na območju zasebnih zemljišč (njiv, dvorišč) in poslopij (hiše, hlevov) tega ali onega lastnika, so tipične lokacije nočnih srečanj s čarovnicami zlasti gozd (grmovja), križišča, območja ob vodnih površinah.

Te tri specifične predstavljajo temeljne kriterije, ki nadnaravno plast čarovništva ločujejo od t.i. socialne plasti. V nadaljevanju se bo sicer pokazalo, da so razlike med plastema tudi še v drugih elementih, a za zdaj ostanimo pri tistih, ki so razločevalni že na prvi pogled.

² Deloma se odgovori v primeru, kadar se vprašanje nanaša na izgled in karakteristike čarovnice, navezujejo tudi na stereotipno predstavo o vaški čarovnici, ki pomeni nekakšno presečišče med obema plastema (gl. Mencej 2003).

Klasifikacija nočnih doživetij

Nočne čarovnice se pojavljajo v različnih podobah. Na območju, ki smo ga raziskovali, je najbolj tipična podoba, v kateri se coprnic pojavlja, luč, ki – kadar ima srečanje z njimi negativne posledice – povzroči, da človek izgubi pot, ne more nadaljevati poti, blodi, se zapleta v grmovje in trnovje, hodi v krogu ipd. O prisotnosti čarovnice pa ljudje sklepajo tudi retrospektivno, zgolj na podlagi doživetij izgube, blokade poti, dezorientacije ipd., ne da bi čarovnico v takem primeru kakorkoli videli, slišali ali začutili. Poleg takšnih opisov doživetij smo posneli tudi nekaj redkih pripovedi o nočni prikazni v podobi človeka (navadno ženske), ki zapelje človeka, ki se z njo sreča, na napačno pot, ter pripovedi o videnju peric (nekakšnih prikazni), ki ponoči perejo ob vodnjaku ali potoku (včasih pa tudi tam, kjer ni vode) – te pripovedi krožijo na razmeroma ozko omejenem geografskem območju. Ker sta ta zadnja dva tipa pripovedi relativno redka, se bom v tukajšnjem članku ukvarjala samo s prvima dvema skupinama nočnih doživetij, in sicer s pojavom luči in s pojavom izgube ali blokade poti – po predhodnem vidnem stimulansu ali brez njega.

Luči

Luči so na območju, ki smo ga raziskovali, daleč najbolj razširjena predstava o podobi nočnih čarownic oz. coprnic, kot jih tu imenujejo. Nočna srečanja z lučmi, ki so bile v tukajšnjem verovanjskem sistemu praviloma interpretirane kot čarovnice, se raztezajo od povsem benignih prek strah vzbujajočih pa do skrajno neprijetnih doživetij, povezanih zlasti z gibanjem človeka (blokada poti, izguba orientacije, sprememba lokacije, občutek, da čarovnice same fizično obračunavajo s človekom....).

Opisi luči se med seboj precej razlikujejo tako glede barve, velikosti, števila kot v drugih detajlih.

Števílo: Najpogosteje so ljudje videli ali neposredno srečali večje število luči – pri tem je to število le redko natančno definirano (po enkrat tri, pet do šest, sedem), v glavnem ljudje preprosto govorijo o lučkah v pluralu. Veliko redkeje gre za opazovanje ene same luči.

Barva: luči so opisovali približno v enakem številu kot preprosto rumeno (podobno siju žarnice), modro, rdečo ali zeleno, največkrat pa so bile luči (kadar jih je bilo več) opisane kot raznobarvne oz. vseh barv, znotraj katerih so nastopale vse že našteté barve, poleg tega pa še roza, vijolična in bela.

Velikost: luči se v opisih razlikuje: največkrat jih primerjajo z velikostjo kresnice; drugi opisi nudijo primerjave še z žarnico, orehom, žogico in baterijo, plamenčki...

Kraj: kjer so se lučke pojavljale (ki ni bil nujno tudi isti kot kraj, od koder so ljudje luči opazovali), je bil največkrat povezan z neke vrste vodno površino: lučke so najpogosteje videvali ob potoku, reki, izviru, v enem primeru tudi v močvirju. V posameznih primerih so omenjeni tudi njiva, polje, vrh hriba in hrib, gozd, travnik, kapela, cerkev, križpotje, gnojni kup ter bližina hiše domnevne vaše čarovnice.

Čas: pojavljanja luči v teku leta pripovedovalci le redko definirajo in med njimi ni praktično nobenega konsenza. Redke omembe navajajo kot čas pojavljanja čarownic

kresno noč, junij, polno luno konec novembra, spomladi in jeseni, advent in kvatrne tedne.

Opisi doživetij videnja luči pa se med seboj razlikujejo glede na posledice, ki jih (n)imajo za človeka. Prva skupina pripovedi govori o preprostem opazovanju luči, ki jih ima človek sicer za coprnice, vendar le-to zanj nima negativnih posledic. Vmesna skupina so pripovedi, v katerih človek luči občuti kot napadalne: lučke se mu približujejo, on zbeži in se reši pred njimi. Za zadnjo skupino pripovedi pa je značilno doživetje neposrednih negativnih posledic takšnega srečanja: izguba poti, blokada, nerazumljiv premik položaja...

Verjetno so posledice vsaj deloma pogojene z različno situacijo, v kateri se nahaja posameznik. Tipična razlika med skupino povedk, v kateri človek luči le opazuje, in drugo, v kateri zaradi luči (ali brez nje) zablodi ipd., je, da v prvem primeru opazovanje pogosto poteka z večje razdalje in je navadno kolektivno, pri čemer zato do neposrednega, bližnjega srečanja med lučmi in človekom oz. do osebne izkušnje z njimi ne prihaja. Naši sogovorniki so pogosto omenjali, da so jim luči kot otrokom pokazali starši in jim razložili, da so to čarovnice. Tako so jih pravzaprav uvedli v kolektivno tradicijo tega območja, ki je seveda podlaga za morebitna osebna doživetja, ki iz te tradicije zajemajo in se ji prilagajajo. Nasprotno gre pri srečanjih z lučmi, ki zapeljejo človeka v grmovje ali vodijo v dezorientacijo ipd., za bližnja srečanja, v njih pa je udeležena najpogosteje ena sama oseba ali le redko tudi dve hkrati. Pogovori z našimi sogovorniki so pogosto potekali po naslednjem vrstnem redu: ljudje so začeli pogovor z omembo, da so ali slišali govoriti o tem, da naj bi se coprnice pojavljale kot lučke in /ali zavajale ljudi na napačno poti itd. ali pa so jih včasih celo sami od daleč opazovali; zatem je sledil memorat, pripoved o osebni, neposredni izkušnji posameznika (lastni ali izkušnji znanca).

Nenevarna opazovanja luči

Mnogi pripovedovalci govorijo o lastnem opazovanju luči, ki ni vodilo do neprijetnih doživetij, čeprav je včasih vzbujalo vsaj malce nelagodne občutke; pogosto so bili opozorjeni, da na kraje, kjer so navadno videvali lučke, ni varno hoditi. Kraji, kjer ljudje videvajo take luči, so pogosto stalne, točno določene lokacije. Praviloma gre tu zgolj za vizualno doživetje: lučke ljudje le opazujejo, navadno v gibanju oz. ko letijo, švigajo, skačejo sem in tja po zraku ipd. – kot običajno opisujejo njihovo premikanje sami. Slušne dražljaje so opisovali samo trije sogovorniki: eden je omenjal, da je slišal »cvrčanje« (56³), drugi, da se je slišalo »pfju« (77), ena sogovornica pa je pripovedovala, da so se lučke pogovarjale med seboj v tujem jeziku, nekako »jamrale«, poleg tega pa je slišala njihove stopinje (16). Taktilnih dražljajev ob tem ni omenjal nihče od naših sogovornikov. Drugi sogovorniki ne omenjajo lastnih izkušenj, temveč so o lučeh samo slišali pripovedovati sosede, znance... Ponavadi omenjajo mesta, kjer naj bi se zbirale lučke – čarovnice, vendar pa ne vedo za nobeno neprijetno doživetje, ki bi bilo povezano z njimi.

³ Številke v oklepajih in za citati se nanašajo na informatorje, katerih imena in kraja prebivališča zaradi delikatnosti teme ne navajam; podatke o informatorjih pod posamezno šifro hrani dokumentacija Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo. Črka S v citatih pomeni spraševalca, I pa informatorja, sogovornika.

I: Ja, tisto so pa govorili tukile dol, v V., tule dol ob cesti, ko je veliko dežja, pa pride voda ven. Izvir, ena taka jama je in tam so ljudje govorili, ja, da so videli ponoči raznobarvne lučke, de so se prižigale, pa ugaševale, ne. In da so to pač cuprnice. Samo drugi spet, ko so pa malo bolj..., ko ne verjamejo, so pa rekli, da to je pač od vlage, ne, da je možno, da so se kakšne, da so kakšni plini, da so se kakšne lučke prižigale. Ja, ja, eni so si tako razlagali, ta drugi pa so verjeli, da so cuprnice, ne.(47)⁴

I: So ponoči ljudje gledali, pa so se lučke vžigale, ugasovale, vžigale, vgasovale...

To je bilo tule gor (na hribu). Tam so zmeram, so rekli, da so tam coprnice, pa so se lučke vžigale, pa vgašavale... Samo, to so rekli, da so kakor kresnice, ne. To sem videl jaz, pa nisem vedel, kaj je to.(56)

S: Kaj pa te lučke, so to bile coprnice ali so jih one držale v rokah?

I: Ne, niso rekli nič, oni so samo videli plamenčke. Ti plamenčki so šli tako kot en plamenček, da je šel, pa da se je slišalo, da je kar pfju naredilo nekaj, pfju, pfju. (77)

I: To so bili moji stariši in stari stariši, so bili viničarji pri enih noblih ljudeh, v V.. In so tudi ponoči, se ena je zbudila, je šla na stranišče, pa je tudi kurilo, kurišče bilo tam pred kletjo, tako veliko, pol pa seveda ni upala iti ven, ker tam ni bilo notri stranišče, je bilo treba ven iti. No, in tako je tista rekla, zato pa ne upam ven. Pol so se pa vsi zbudili, vsi gledali tisto kurišče in tako naenkrat se je tisto razperšelo in je šlo po celi tisti dolini V., pa skoz dol so šle tiste luči. In to so meni pravili moj predniki, starši in pa stari starši in to jaz verjamem, da je lohk bilo. Ampak to če danes kateremukoli poveš, vsak bo rekel, da ni res, ampak jaz jim pa trdno verjamem, da je to bilo. Ampak zdaj jaz nisem tega nikoli nič še doživel. (105)

Srečanja z lučmi pa so pogosto pokažejo za *napadalna*: lahko se približajo človeku, gredo nadenj in ga celo poskušajo napasti. Tak »napad« se sicer konča srečno, človek se uspe še pravočasno rešiti; posledic, razen prestanega strahu, ne utrpi.

II: Ja, ...lüči so šle na človeka, potem pa čim se je človek zglasil (oglasil), pa je tisto zginilo...

S: A to so bile majhne luči?

II: Velike lüči, velike...

S: In to po gozdu, ne?

II: Ma, to je švigalo po lüfti!

II: Tiste lüči so švigale, to je po lüfti švigalo, blizu človeka se pa ni dalo, samo da je tu, ko je tisto se pojavilo, je bilo vsakega strah, kdor je videl...

S: A so bile daleč od človeka, te luči?

II: Ja, če bi kateri hotel kaj narediti, se je bližalo, ja, pa so ljudje potem bežali.

S: Kako, če bi hotel kaj narediti - če bi hotel kaj narediti tem lučem?

⁴ V terenski raziskavi čarovništva so sodelovali študentke in študenti Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, ki so v letih 2000/2001 in 2001/2002 pod mojim mentorstvom obiskovali Vaje iz folkloristike, in pa udeležke in udeleženci poletnih delavnic julija 2000 in 2001. Transkripcije, na katerih temelji raziskava, so v celoti delo študentov in študentk. Posneti material (kasete in fotografije) ter podatke o informatorjih, času, kraju posnetka itd. hrani dokumentacija Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Zaradi delikatne teme imena krajev zapisa in natančne lokacije območja ne navajam.

II: Ja, moja mama je povedavala, da so ... mlatiči bili, ki so najprej na cepin mlatli, pa da so tiste luči se videle, potem so pa tisti štirji mladi pubji pa, pa tu, ne,...kaj se jih bi pa bali, ne? Ko je še bila moja mama mlada, pa je rekla, kaj se jih bi pa bali, pa so pubji kar šli, da bojo, e..., tiste, ne, tam jih neki, oponašali, pa kaj, se je pa kar bližalo, potem so pa vsi vkup bežali. (17)

S: Ja, ja. Kaj pa za kakšne lučke, ste že slišali?

A: Luči priti so slišali, smo slišali.

S: Kaj pa?

A: Ne vem, da so bile coprnice, takih je bilo enih pet, šest, so jih pa klicali, pa /nerazločno/. So se že popeljale v dolino, pa smo bežali notri v hiše, ne, pa zaprli se, potem so pa letale tam neki po gnojišču, te luči, ne. (59)

S.: A o kakšnih coprnicah, ste kaj slišali?

I.: To so včasih hitali (pripovedovali – op. M.M.), to je moja sestra hitala, da so bile take lučke. Lučke, ki so šle od botre z vinograda, ko so pomagale kopati, to so včasih. Pa so se sestre za roke držale, pa je botra dala jim čebu (čebulo – op. M.M.). Pa so tisti čebu notri v ceker pritisnile, pa med sebe dale, so rekle...: »Ja, zdajle so pa coprnice,« so rekle, »coprnice grejo za nama! Držimo toti čebu, da nas ne bojo vzele!« /smeh/ Jaz sem se smejala tako, ko je povedavala. Potlej je rekla: „Tako smo tiščale tisti čebu.“

S.: Lučke naj bi bile coprnice?

I.: Ja, tako so hiteli včasih. Jaz nisem nič lučk videla. (66)

Lučke povzročijo blokado, izgubo poti, blodenje...

Lučke, ki se pojavljajo v zgodbah o izgubi poti, pa imajo za človeka lahko tudi hujše posledice kot v teh prvih dveh skupinah pripovedi: ljudje jih niti ne opazujejo iz radovednosti ali kakega drugega nagiba niti ob njih ne občutijo strahu. V tej skupini pripovedi imajo luči po eni strani skorajda magično privlačnost, zaradi katere jim človek tako rekoč brez lastne možnosti odločanja sledi kamorkoli. Na nepojasnen način povzročijo, da človek zaide, se napoti v napačno smer in v končni fazi celo noč blodi po gozdu ter se zjutraj znajde daleč stran od mesta, kjer je bil oz. bi moral biti; ali pa se njegova nočna hoja konča v grmovju in trnovju.

Tipične sintagme pri opisih takih doživetij so: »lučke (oz. coprnice) so me zmešale«; »lučke so me nosile«; »lučke (coprnice) so me pritegnile, da sem šel za njimi«; »ko sem zagledal lučke, me je nekaj zaneslo«...

II: .../Slišali smo,/ da so coprnice zmešale katerega, pa da ni nikakor mogel voziti domov, ne... ravno slučajno se je pripetilo enemu K.L., ne. Je šel z vinograda, pa je je prišel gor na D. na križevpotje, tam je pa nekakšne lučke videl. Potem je pa kar pot bila, pa je šel pa v drugo stran, ne. Potem pa se ni mogel več znajti, kje je, in je celo noč prenočil v gozdu.

S: Kako je pa zjutraj prišel ven?

II: Zjutraj je potem...zjutraj, ko je potem, ko je se svit delal, ne, potem je komaj se sčemu (zavedel – op. M.M.), kje je, pa je bil čisto tam na drugem vrhu, nad S.

I:ne, in so ga pa zmešale, da je odšel v levo...namesto de bi šel prav. No, ta je pa zdaj... zdaj je šel v grmovje in ni mogel ven, je pa moral počakati jutra. (21)

I: In tudi tamle je ena hiška bila, gor na tistem bregu, smo mogli na šprahkurs (jezikovni tečaj – op. M.M.) hoditi, pa je bila tudi sosedu /z nami/. Ona je šla domov po drugi poti, medve pa po drugi. Pa pridemo, ona tam do križpotja, je videla kar, da neki pred njo gre, in je šla gor k tisti hiški glih do tiste doline. In je celo noč hodila – v vrt je prišla, pa ni znala ven, dokler ni videla, dokler se ni svitalo. In to je veliko teh pravljič bilo. Vsakega niso mogle, nekaterega pa so zmešale. Ne vem, če je to res.

S: Kako pa so ga zmešale?

P: Ona je kar šla, kar šla je. Pravi, da je videla nekakšno luč in je kar šla za tisto lučjo. In je prišla notri k tisti bajti v vrt, tam pa ni bilo nobenega, da bi to v najemnici imel. (34)

I: Mož moj, ne, je šel dol iz P., se reče, ne. /Je podawal (pripovedoval – op. M.M.), da je šel en cejt gor, pa je eno luč /videl/, pokl (potem – op. M.M.) pa ga je nekam zaneslo, tako da je, ne vem, kam že, v kateri kraj ga je zaneslo.

II: So bile kar hiše.

I: Same hiše so bile.

II: Se je kar postavilo, hiše so se postavile in pokl se pa dol usedel. /Ko se je/ svitalo, pa je šel naprej. Ampak je vedel točno, on je vedel, kje je, on je točno vedel, kje je, ga niso mogle premamiti, ampak da bi ga kar zaneslo, je rekel... Potem pa pravi, je bilo polno hiš. Ne', je rekel, to pa ne'. Pa se je dol usedel...

I: ... da se je dan naredil.

II: ... potem pa nič ni bilo. (75)

I: Tisto je pa rajnki oče tukaj od moža...je pa podal (povedal – op. M.M.), je rekel, da je šel domov. Je pa rekel, da je šel domov od tukaj dol, tam je bila noter za take križevi poti, ne... Tam, je pa rekel, tam je pa vse potem videl luči, vsake sorte pa vse. Je rekel, ja, coprnce, zdaj boste pa mene nosile. Ja, in to je bilo res.

S: Kaj pa je videl?

I: Ja, nič, kot same luči, vsake vrste, rdeče, zelene...

Potem ko je pa rekel, potem pa ni mogel domov priti, ne, so ga ustavile, domov ne, kam je se obrnil, je bilo samo grmovje, ne. Samo grmovje je bilo, ne...da ni nikamor več mogel...pa kaj, če je bil tako navajen tistih poti. Domov ne, pa ne, pa fertig! Potem je bilo pa zjutraj pa ura tri, tjedi so pa slišali tukaj mat, ne ...da neki vrešči nekdo, ne ... očeta pa ni bilo domov, ne. Grejo gor poslušat, ja, to je pa ja naš, so pa otroke poklicali, so rekli: Pojdite dol, tamle notri pojdite, od G. dol, tam na tiste križeve pote, pa boste tam videli, če je naš, pa zakaj je, da domov ne more priti. Pa so šli, pa je čisto na lepem poti stal. Čisto na lepem poti, pa nikamor ni mogel iti, ne. Njim se je pa zdelo, da je v samem grmovju. Tako. In potem so ga pa rešili, pa je prišel domov. (60)

I: Oj, to, ko bi še naš stari atek bil, ko je imel sto let, ko je umrl. On, ja. Ja njega pa, njega so pa, tisto je pa večkrat pripovedoval, samo jaz ne vem, no, če je to bilo, da so ga coprnce vodile, veste, ja. Recimo, da je šel, tule dol je en gozd, in da je po tistem gozdu hodil, pa da je videl ne vem koliko lučk raznih, je šikal (švigalo – op. M.M.) pred njim in da iz

tistega gozda ven ni mogel priti, ne. Je rekel, da potem, potem je pa menda prespal noter in seveda malo je verjetno popil, no, jaz ne vem, od kje so šli, in je rekel, da je to itak prepričan, da je nekaj bilo in da ni mogel ven iz gozda priti. Ta gozd ni daleč od nas doma, tule dol, in je rekel, da iz tistega gozda se ni dalo priti, pa da so takrat rekli, da so to ene take, jaz ne bi rekla... Potem sem že slišala, da bi suh les pokal, veste, pa da je iskre metalo.... Samo rekel pa je, da je bil tako omejen, da ni našel poti. (96)

Videnje luči včasih spremljajo še posebni *psihični občutki*: občutki, ki jih opisujejo pripovedovalci (te zgodbe so sicer največkrat pripovedi iz druge roke), včasih razkrijajo nekakšno skorajda hipnotično stanje, v katerem se žrtev znajde potem, ko zagleda lučke. Gre za nekakšno odsotnost sposobnosti zavestnega razmišljanja in odločanja: že najbolj tipična fraza »coprnice so ga zmešale« kaže na ne povsem zavestno stanje žrtve. Enako lahko domnevamo tudi iz občutkov, ki jih pripovedovalci opisujejo, češ da so bili »omejeni« (96), »hipnotizirani« (15), »da ima človek neko domišljijo v glavi« (82), pa iz pripovedi, ki omenjajo, da se človek »osvesti«, »zbrihta« šele po določenem času, npr. ob materinem klicu oz. zjutraj, ko se zdani:

Tam, kjer sem bila jaz doma, na P., je rekel eden, da je šel ponoči ven, ne, k potrebi, ob dveh ponoči, in je rekel, da je videl dol, da so bile nekakšne lučke in da ga je kar pritegnilo, da je kar šel za tistimi lučkami in ga ni bilo nazaj. Zgubil se je, ne. /smeh/ In je rekel, da potem je prišla... – ga le ni bilo nazaj notri – pa je prišla mama ven, pa ga je klicala in tedaj se je o s v e t i l, da je pač nekam šel in da se je vrnil nazaj v hišo. /smeh/ (47)

I: Ja, so govorili, še moj oče je rekel, da je šel enkrat od nekod, pa da ni bil pijan, ko so pravili, da to se samo pijancem godi. Da je šel čez eno goščo in je prišel takoder, da absolutno sploh ni vedel, da je bil kdaj tam, nikoli tam. In so neke lučke šle okrog njega, ne, tako so se svetile, pa ga obkrožale in ni se mogel znajti, šele zjutraj so se znajdi, mislim, z b r i h t a l i, kje je. Da je bil v enem strašnem grmovju notri, samo to je pripodaval, ja. (105)

Nejasna prisotnost coprnice, ki povzroči blokado, izgubo poti ipd.

Ta skupina pripovedi je na neki način najbolj »neulovljiva«, vendar pa hkrati – poleg izročila o lučeh – najštevilnejša na tem območju. V vseh primerih gre za pripovedi, ki govorijo o izgubi poti, zablodenju, o nerazumljivem premiku na drugo mesto ali blokadi nadaljnje poti. Povzročitve izgube poti ipd. na tem območju ne pripisujejo nobenemu drugemu bitju kot (kadar ga sploh komu pripišejo, kar sicer najpogosteje storijo⁵) zgolj in samo čarovnicam.

Te zgodbe, ki so pogosto pripovedovane kot lastno doživetje ali kot doživetje bližnjega znanca, soseda oz. sorodnika, tj. kot memorat⁶, ne opisujejo fizične prisotnosti coprnice in ne omenjajo, da bi jih človek kakorkoli videl, slišal, začutil ali zaznal. Pri tem ne gre morda za nepopolne pripovedi, ki bi se osredotočile le na posledico srečanja s coprnici in izpuštile dogodke, ki so pripeljali do le-tega, ampak za celovite pripovedi, povedane od začetka do konca kot zaključene celote. Zato je očitno, da v takih primerih

⁵ Včasih se ljudje v pogovoru s tujci (nami) iz previdnosti raje izognejo neposredni interpretaciji teh doživetij.

⁶ Von Sydow 1948: 73; prim. Kvideland 1988: 19.

neposredne vizualne stimulacije ob doživetju coprnic dejansko ni, zato pa je mogoče delovanje oz. prisotnost coprnic jasno prepoznati iz posledic, ki doletijo človeka. Coprnic tu nastopajo kot nevidne, nezaznavne, njihova prisotnost ni predmet razprave. Na psiho, zavest človeka delujejo na nepojasnen način. Ljudje v opisih teh doživetij ne omenjajo niti fizične niti nadnaravne svetlobne ali drugačne prisotnosti coprnic, ampak zgolj na podlagi dejstva, da so izgubili pot, zašli ipd., vedo, da so bile coprnic tiste, ki so jih zmedle, zmešale, zapeljale, jih vodile ipd. Spremenjeno psihično stanje človeka in posledice, ki izhajajo iz njega, so pravzaprav na neki način indikatorji čarovničine prisotnosti⁷. V teh pripovedih bi glede na vrsto vpliva, ki ga ima coprničina prisotnost na človekovo gibanje, lahko razlikovali naslednje tipe motivov:

Blokada poti

Nekatere pripovedi govorijo o blokadi poti, ki jo navadno predstavlja grmovje, trnje, v katerem se človek znajde.

Imaginarna blokada

Včasih je blokada imaginarna: človek ima občutek, da stoji sredi grmovja, a se kasneje izkaže, da je bil v resnici ves čas sredi poti.

S: Se spomnite, kaj so vam povedali o coprnicah?

Da, ja, kako so pot zgrešili ali pa kaj, ali pa je zašel v grmovje, pa domov ni mogel, /ni mogel/ ven priti, pa da so to coprnic zacoprane. Ja, ali pa mož moj, se je potem dol usedel, pa potem zjutraj takole, ko se je že k dnevu delalo, pa malo snega je bilo, pa sta šla po poti skupaj in kar naenkrat, da jima je tiste kolovozne poti zmanjkalo, sta se znašla v grmovju. In domačina tu, ne, da sta vedela za vsako drevo skoraj, pa vse, in nista mogla iz tistega grmovja več ven. In tam sta potem počakala, celo škatlico vžigalic so imeli s seboj, da so to si svetili. In kamor sta pogledala, samo grmovje je bilo. In potem, ko se je začelo svitati, sta kar naenkrat bila spet nazaj na poti, pa sta šla potem. In drugi dan sta šla gledat obadva, kje sta se znašla, pa pravi, da ni bilo dva metra od kolovozne poti, pa ni bilo nič trnja tam /smeh/. Kako to, da je, jaz sama ne vem, kako to mora bit. (41)

Ali pa, ko je eden rekel, da kako je bil pri eni hiši...oziroma zvečer je šel domov. Potem pa namesto da bi šel na tisti konec, kjer je bil doma, je šel pa čisto drugam. Pa po nekem trnju, pa po grmovju, pa takisto naprej...potem je pa vedel, da ne more nikamor več, se je pa dol usedel, pa je počakal, da se je začelo svitati zjutraj. Pa je bil čisto na ravnem, ni bilo nobenega trnja, pa čisto nič.(59)

Moj oče je tudi enkrat bil na eni zabavi, pa je bil čisto trezen, pa je jémal pištolco, pa je šel ponoči domov, ja, pa čisto blizu doma ga je omlelo (omrežilo – op. M.M), je bil čisto

⁷ Povsem podobno situacijo srečanja z bajnimi bitji (fairies) opisuje Narváez v Novi Fundlandiji: »Encounters were sometimes characterized by mortal perceptions of the actual physical presence of fairies, but more often by an awareness of a dreamlike, psychic presence which caused pickers to lose their sense of time and get lost by being „taken astray“ or „led astray,“ „fairy-led,“ or by being „in the fairies.“ (Narváez 1991: 343). Tudi Vinogradova omenja tako zavajanje ljudi na napačno pot kot izgubo razuma zaradi delovanja bajnih bitij (Vinogradova 2000: 49).

bogi, da ni vedel, kje je. Pol je pa začel neki tu fantazirat, da so ga čarovnice zmešale, pa je začel streljat okrog. Pa je prišel kolega njegov, to je bilo blizu že tam, pa je prišel kolega: Ja, kaj ga pa Joža serješ? Pol je pa rekel: A veš, da ne vem, kje sem. Pa ko je bil čisto na stari poti. No, to je pravil, da to je bilo točno res, da ga je omelelo in je bil gotov, pa čisto blizu domu in pa blizu prijatelja tam.(105)

Resnična blokada

Iz nekaterih pripovedi pa je mogoče izluščiti, da se je človek tudi v resnici znašel v grmovju, iz katerega ni več našel izhoda.

Mama moja je razpravljala enkrat, ko je šla domov, pa to je že dolgo ne, da je šla domov, pa je zmeraj šla po poti tisti in enkrat jo je neki kar zaneslo in je prišla samo v grmovje. To je bilo že včasih. To so včasih, so rekli, to so strašili /s/ coprnicami. No, tudi to je blo, ne. In je rekla, da bolj ko je rinila, bolj je prišla v grmovje, to je bilo neverjetno. To je znala moja mama zmeraj povedati. Je rekla, zmeraj /je/ po tisti poti šla, je rekla, in bolj ko je šla, nikakor ni prišla ven. (80)

S: So komu pot zmešale coprnice?

I: Tisto tudi, tisto so pa še meni. Tukajle gor s šihta sem šelu, pa sem imel lampo, uno karbidovko, lampo, ja. Jaz sem bil knap drugače, ne. Kar naenkrat sem iz pota zgrešil dol.

Notri v trnih sem se znajdu. Ven priti ne, porka duš hudičov, ne, sploh ne. Potem tamle sem se ulegel tisti cajt, pa sem se ulegel, ne. Kaj pa čem drugega narediti? Potem pa tam je bil pes, pa tast moj, ne, Luka, pa sem ga poklical, je prišel dol in me je skoz domov peljal. Je to mogoče?

....Bi rekel, da sem bil pijan ali kaj takega, pa nič, čisto normalen, ne. Pot sem zgrešil, ne, pota več ni bilo. Ima človek neko domišljijo v glavi ali kaj, ne veš, ne. (82)

Dezorientacija, blodenje, izguba poti

Drugi pripovedovalci poudarjajo predvsem občutek popolne dezorientacije, ki je vodil v popolno izgubo poti: naenkrat niso več vedeli, kje je prava pot, čeprav so jo sicer dobro poznali in vsak dan hodili po njej. Obrnili so se v povsem napačno smer, hodili v krogu, blodili in se na koncu znašli na povsem drugem mestu, včasih daleč stran od kraja, kjer so bili v trenutku, ko jih je coprница začarala.

On se je k nam priženil, ne. Pa je tam dol /živel/ tam spodaj bolj, tam dol, ob vznožju tega hriba, ne. Je moral pa skozi eno hosto gor iti, pa je rekel: »Veste, so me coprnce zmešale.« Da je kar hodil za hosto, za hosto in ni vedel, kod je pot v hosti. Ko oni so bili... ena taka jasa je bila dol, ne, vmes je bila hosta, tukaj gor pa ta naš, ta naš hrib. Pa je rekel, da je kar hodil in ni našel poti notri v hosti. Ko je čez hosto šel gor, ne. Ja, so bile menda coprnice. Ne vem. (81)

Eden je šel od... ne vem, iz K., pa ni znal domov priti. Da so ga cuprnce zmešale... Potem je pa šel iz Ku., pa tukaj prek brvi, ker prej ni bilo mosta, samo taka brv je bila, in

je šel nazaj gori proti B., ne. Tako, da so ga zmešale. Da ni znal domov priti. To so pravili, no.(85)

Izgubo poti včasih dodatno spremlja še »napad« čarovnic na človeka. Ta navadno izgleda tako, da le-te človeka vlačijo po grmovju, potoku ipd., da je raztrgan, moker, razpraskan, krvav... Opis dogajanja je sicer enak kot pri drugih opisih izgube poti, le da v teh pripovedih pride do premika poudarka s *posledice* coprničine prisotnosti na coprnico samo – torej, namesto „zato, ker so me coprnice zmešale, sem vso noč hodil po grmovju, potokih, trnju ipd.“ raje „*coprnica* me je vso noč vlačila po grmovju, potokih, trnju...”

S: So te coprnice tudi škodovale ljudem?

I: Ja, tistemu so. On se je zelo bal, ker so mu škodovale, ni se jih mogel rešiti, da so ga prijele, da so ga vodile, da on ni mogel sape od sebe pustiti, da so ga po potoku vlekli, po grmovju. Zakaj? Nad njim so imele moč, ja. (77)

I: Jebemti. /smeh/ Tu je bil en, rekli so mu J. Š., z B. je bil doma. En takšen možakar, ki je bil vekote zamazan, špehast, zato so mu rekli Špeh. In ta je hodil v S. dol, tak na dnino. Bil je revež, mogoče je imel deco, pa ženo, pa ni bilo kej jesti, pa je šel pomagat drve sekat, kosit, pa tako. In je tu doli, od našega mlina malo naprej – pa gre zdaj cesta, prej je bil pa kolovoz – takšen blaten kmečki kolovoz in preko tistega kolovoza je pa peljala ena pešpot, da nisi šel po blatu, da si malo boljše šel, ne. Je pa en večer, malo je bil pripit, tak za dobro voljo, pa je šel domov zvečer. Pa je videl, da tam na križišču na tem kolovozu pa na tisti pešpoti, da je gorelo. Kaj bi to bilo? Pa gre bližje, pa gre bližje, pa je videl štiri ženske, ki so nekaj pekle. Je rekel: 'Glavo stavim, da so svinjski drek pekle.' /smeh/ Če so ga al ne, ne vem. Pa je rekel: 'Ja, kaj pa.' Pa jih je poznal. 'Ja, ti proklete babe, kaj pa ve delate tu? Ja kaj pa delate tu? Ja jaz vam bom že pokazal. Cuprnice ste.' Pa jih je točno naštel, katere so bile tiste štiri. 'Pa vas ni sram! Pa še nage ste. Jaz vam bom že pokazal.' In njega je tiščalo lulat in jim je tisti ogenj poscal /smeh/, tak de je tisto vgasnilo. Pol so ga pa babe zgrable, pa so ga vlekli v B., v ta potok, ki tam dol pod nami teče. Pa so ga tako strašno skopale: 'Le čakej, Š., ti bomo že pokazale, te bomo malo umile, ka ne boš tak špehjat.' Celiga so skopale, pa /smeh/ pa do nagega so ga slekle, pa so ga s trjevkami, so rekli, s kopijevkami po riti tolkle. Sevede. In so zginle. Ni jih bilo več. On je pa tam ostal in se je zbudil šele, ko se je svitalo...« (130)

Žrtve so nočne coprnice redko, a včasih vendarle, prepoznale kot konkretne ženske iz vasi:

No, to je pa bilo, ko sem bil dol na K. So pa imeli tu dol... no, štala še stoji, hlev, pa je prazna, so pomrli že tisti. Hodili so mu slugi, hlapci. So pa imeli dol veliko živine. Pa so hodili v štale h kravam. Je pa bila u bližini ena. Takrat so pa tiste coprnce bile, te hlapce ali pa sluge, no, hlapce po domače, ne, so pa šli, pa so vudile ga. Skozi ponoči, do belega dneva. A, saj so pokojni že tisti, te in tudi una, ki je bila coprncica, je pokojna. Vse je že pokojno. Jaz sem jih poznal še. Potem pa pride bel den, so ga pa pustile. On jo je pa prepoznal, to coprncico. Ja, je šel nad njo... Še sezule so ga iz škornjev. (119)

S: Se spomnite še kakšne zgodbe, da bi coprniki kaj naredili ljudem?

I: To, da sem jaz kaj doživela ne, sem mlajša generacija. Vem, kako je moja mama, teta in vsi. Moj ata, ko je šel s šihta domov, ko je v rudniku delal in je šel domov po isti poti in je enkrat zašel v eno hosto, zvečer, in je tam notri hodil celo noč. Bolj ko je hodil, ni mogel ven iti. Kam(or) je šel, tam je bilo grmovje. Pa je poznal toto pot. In potem se je usedel na en štor, pa je počakal jutra. In ko se je začelo svitati, je ob poti sedel. Še en par takih je bilo v tisti hosti, ki so to doživeli.

S: Zakaj mislite, da se mu je to zgodilo?

I: Kaj jaz vem, to pravijo, da je v bližini tam živela ena ženska, ki je imela tako moč, da je lahko to naredila. (36)

Naslednji dve pripovedi se deloma razlikujeta od drugih iz te skupine, saj ne govorita o dezorientaciji, ampak bolj o nerazumljivem, nelogičnem gibanju (tu v blato oz. mlako):

Šel sem... pohajali smo tako, še pubci, ne... pa sva bila tam z enim kolegom, pa sva se dol pogovarjala... pa sem odmah začel klobuk iskat, ki ga sploh imel nisem. Pa pridem blizu doma, nič ne vem, kje sem se nazaj obrnil, sem se znašel v enem blatu do jutra.

...Pridem domov, moram krave pasti, ne, prec grem na pašo hitro /smeh/, pa vidim, da se kolega vrača. Sem rekel: Jebemti boga, kam sem pa šel jaz od tebe? Je rekel: Pa sem te slišal, da si si šičkal /požvižgoval – op. M.M./ skoz do doma. Potem pa konec. Jaz bi pa rad vedel, kdaj sem se nazaj obrnil /smeh/. To je bil edini slučaj, ne.(27)

I: Ja, rekli so tudi, da je sam že, da je šel, da je že šel mimo doma, pa ne vem, kje. To je bilo na primer glih... gor pri sosedih, saj tudi nikogar več ni...To je bil mož pa žena, ko so prej hodili okrog... In potem sta prišla domov... tak svetlo /je/ bilo, je rekla /nerazumljivo/, pa sta se pod roke pelala in pa šla do doma. Namesto, da bi šla v hišo, pa sta šla mimo, pa v mlako. /smeh/ Ona je bila tako do pasa v vodi...on pa za kraja sedel, pa na mene mahal.

S: /smeh/ In koliko časa je to trajalo?

I: Ja, ne vem kako dolgo nista menda bila, ker jih je pa mati čula, ne, da gresta.... potem pa le ni bilo nobenega notri, pa je šla mati, od njega mama, ne, jaz sem jo poznal, /je/ šla ven... pa začela klicati, kje pa sta, pravi,... pa sta bila v mlaki. /smeh/ Zdaj pa ne vem, ali sta bila pijana... /smeh/.

S: Kako so si pa oni razložili, zakaj sta v mlaki končala?

I: A, tudi na ta način, da to nekaj, ne... nekdo jima je to naredil, ne. (27)

Nejasen premik položaja (človek se nenadoma znajde na povsem drugem mestu)

Zgodbe, ki jih uvrščamo v to skupino, je v resnici izjemno težko z gotovostjo ločiti od prejšnjih dveh skupin, a v tej skupini zgodbe je poudarjena *nenadna* sprememba, premik položaja. Zdi se sicer tudi mogoče, da so naši sogovorniki (in njim morda že njihovi viri) zgodbe o izgubi poti prikazali le na malce bolj dramatičen način in pri tem pač izpustili ves vmesni del – blodenje po gozdu.

I: Tole je bilo tako ... doli, malo od doma, ne vem, koliko že je to metrov ..., ne, so pa hodili prej po količje ... Potem pa veste, kako je, mislim količit, to je bil takrat običaj, to se je prej popivalo še pa še, vsakojakih tistih pesmi, ne, vse je pelo, no, potem so se pa nekaj

tako tisti možakarji zbrali tam vkup, to so pa potem se zbrali, so rekli: No, zdaj bomo pa eno zapeli, ... pa so popevali...ko to je bilo prej nekaj enkratnega, ko se je to slišalo z vasi v drugo vas, ko so peli, pa je ... no, po je je pa tu naenkrat ... je pa pokojni oče tako izginil iz tistega kroga, da ga ni bilo nikjer, no, potem je pa rekel, da se je nekam znašel, da ga je nekam te gori v gozd odneslo. Potem ponoči ... so ga iskali, ne, tu še velikokrat moj mož povedoval, ali pa ata tvoj /se obrne na sina/. Seveda, deca kot deca, sin je že v bistvu, sin je že starejši, ne: Ata kje si, kje si, klicali so, kaj, kaj se je zgodilo, ali kje je obležal, ali je bila lahko kje kaka možganska kap, ali ga, da... človeku marsikaj pride, če si star, ali pa mlad... No, potem se je pa neki oglasu: Ja, ja tukaj gor sem, te /ga oponaša/. Ja, kaj pa gori delaš? /oponaša/ Ja, kaj pa jaz vem, kaj me je hudič gor zanesel /ga oponaša/, glih je tako neki reku /smeh/

S: Kaj je pa on mislil, zakaj se je tam znašel?

I: Ja, nič ni vedel. Čisto nič.

II: ... je rekel, da je taku bil, kot da je bil ... /govorita vprek/

I: ... da je bila ta coprnca, no...

II: ... hipnotiziran, da so to rekli.

I: Da ga je coprnica ... (15)

Zadnji dve pripovedi obdolžujeta za premik položaja konkretno žensko iz vasi. Človek je prenesen tokrat ne le izven kroga prijateljev, ampak je razdalja tu veliko večja: namesto na hribu, kjer se je nahajal pred tem, se je znašel daleč stran v dolini, in sicer v mlinu, ki, kot je razvidno iz pogovora, nasploh po verovanju ljudi velja za zbirališče čarovnic⁸. Zdi se, da ga je tja odneslo po zraku oz. je imel vsaj tak občutek.

I: Tu dol je imel trsje ... pa je bila ena soseda, ne..., on pa je imel petlinge (peteline – op. M.M.)... pokle pa ga gleda, je rekel: Me je gledala tu čez okno, me je gledala, ne, ... lepo me je gledala ...Jaz vrata od zunaj odklenem, denem si ključ tu v žep ... da bi šel domov ... pa ga je samo nekam odneslo ... Pa je bil naenkrat tam neki v P., na nekakvem mlinu, ... tam ga je odneslo. Je rekel: Jaz sem, ves sam zdrapan, kako sem jaz zdrapan.

S: Kako pa je prišel do mlina?

I: Sem rekla: Kaj te je nosilo? Kako si prišel do tega ? Pokle pa meni reče: Jaz vem samo, da sem si del ključe v žep, da bom šel domov, pa me je dvignilo in več nisem vedel nič ... Poglej, ves sem stolčen, kde me vrag prineslo, zdaj pa ne vem sam, kod bi šel domo, ... kod bi šel domov /ga oponaša/ To mu se je zgodilo, ja. Je deset let nazaj je že bilo. (16)

I: Pred leti, ja, ja, to so stari, stari ljudje govorili, ja, da so tako /coprnice/ nekatere odpeljale, znale tudi take stvari delati... Še zadnjič je B. povedal, da je to en stari človek bil, kateri je bil to? /možu/ K. Ja, da so ga v mraku, v najbolj lepšem mraku, nekaj se je zameril nekomu, nekim ženskam ali komu, pa so ga odpeljale P. na mlin, na farouški mlin /.../ na vrh strehe, kako je pa človek prišel gor, pa ne /vem/... da se je znašel potem, potem nekako, kaj jaz vem, kako... na strehi je bil v glavnem. (27)

⁸ Mlin je nasploh po verovanjih (ne le na našem območju) tipična lokacija zbiranja nečistih sil.

Interpretacija pripovedovalcev

Interpretacija svetlobnih pojavov

Razlaga za pojav ene ali več luči v naravi ponoči je na tem območju praktično enoglasna: velika večina prebivalcev take luči interpretira kot coprnice. Le v trije sogovorniki so imeli te luči za divje lovce in eden za vile. V prvem primeru, ko luči razlagajo kot nočne lovce, te vedno povezujejo tudi z drugimi slušnimi dražljaji, zlasti s pokanjem, kar sicer ni značilno za doživetja, ki jih običajno opisujejo domačini v zvezi z lučkami, je pa za fenomen divje jage. Ker za opise divje jage na splošno pojav luči ni značilen, lahko domnevamo, da je v teh treh primerih, ki smo jih zapisali, prišlo do prepleta obeh izročil.

S: Kaj pa za lučke ste kdaj slišali, da bi jih kdo videl?

I: Ja, tisto sem tudi slišala, da so neki nočni jagri bili. /.../ ko je bila ta jama, da so to letale lučke, pa da je to pokalo, da so to nočni jagri, ne.

S: Kakšne lučke so pa bile?

I: To pa ne vem, vse sorte se mi zdi, v več barvah, da so se potem tam na križepotje ustavili. (39) (prim. še 40, 63)

I: Te so pa hitali, da so bile vile, da so se svetlikale kraj vode, ne. Da so imele neke luči. Pa če je bilo, to ne vem, ne.

S: In kako so izgledale?

I: Ja, to nič ne vem. Nič se ne ve. Ko si pa blizu prišel, nikjer nič ni bilo, veste. To je tako. Samo lučke so se svetile tam pa tam, ne.

S: Kakšne so pa bile te lučke? Kakšne barve?

I: Ja, vseh barv je bilo. Vseh barv, ja.

S: Pa velike lučke?

I: Take male, kot kakšna svečka, no.

S: In to je bilo nevarno ljudem?

I: Ko je prišel blizu, jih ni bilo, ne more biti nevarno, ne. Ko je vse to izginilo.

S: So izginile.

I: Vse izginilo, je pač.

S: In to so si ljudje razlagali...

I: Razlagali so po svoje, da so to pač vile, ne.

S: Vile – a so bile dobre ali... ali so lahko škodovale?

I: Ja, niso delale škode, nič. Da jih ni nobeden videl /to poudari z glasom/. Od daleč si jih lahko videl, ko si prišel blizu, jih ni bilo, ne.

S: Kaj pa naj bi delale?

I: Nič: da so skakale, sem pa tam, /nerazumljivo/, z lučkami migljale. Da so skakljale, pač. To je tako bilo, ne. Če je to legenda ali kaj, jaz pač ne vem, no. Ali je bilo to v resnici, ne.

S: Kaj pa... so se pojavljale oziroma naj bi se pojavile ob posebnem času ali...

I: Ja, ponoči. Ponoči.

S: Samo poleti ali kar skozi vse leto?

I: To pa zdaj ne bi vedela. To pa ne bi vedela... najbrž proti jeseni bolj tako, kakor se meni zdi. (111)

Vendar pa so naši sogovorniki poskušali poiskati tudi bolj *racionalne* razlage za svoja videnja ali doživetja oz. za videnja ali doživetja drugih. Take racionalne razlage se ne razlikujejo prav dosti od razlag, ki jih za take fenomene ponujajo znanstveniki⁹: večinoma pojave svetlobe razlagajo s trohnenjem lesa, s sproščanjem zemeljskih plinov, vodnimi hlapi oz. mehurčki ipd. Razlage za te pojave pač nihajo do posameznika do posameznika, a neredko se zgodi, da nihajo tudi pri istem posamezniku – da je sam razpet med obe razlagi ali pa drugačno mnenje spretno skriva za racionalno razlago, za katero verjetno domneva, da se bo zdelala spraševalcem ustrežnejša.¹⁰

S: Kaj pa o lučkah, so kaj pravili?

I: Lučke. Ja, tisto pa, ja. Tisto je tudi prevara. To je v gozdu pri štorih, tam se pa sveti. To sem tudi jaz videl. Me je bilo še fejšt strah. Jaz sem tudi tukajle šel skozi, tako kot zmeraj. Pa ko sem šel iz hoste tam dol, že več kot petdeset let, sem videl, da se gor nekaj sveti, tako kot da bi z baterijo en svetil. Me je bilo malo groza, sam nisem šel gledat. To je tisto, trhlelina se sveti. (37)

Ja, tisto so pa govorili tukajle dol, v V., ne, tule dol je ob cesti, ko je veliko dežja, pa pride voda ven. Izvir, ena taka jama je, in tam so ljudje govorili, ja, da so videli ponoči raznobarvne lučke, da so se prižigale, pa ugaševale, ne. In da so to pač cuprnice. Samo drugi spet, ko so pa malo bolj..., ko ne verjamejo, so pa rekli, da to je pač od vlage, ne, da je možno, da so se kakšni, plini, de so se kakšne lučke prižigale. Ja, ja eni so si tako razlagali, ta drugi pa verjeli, da so cuprnice, ne. (47)

Potem pa se je mrak naredil, pa so se taki mehurčki delali na vodi... so rekli, da to so lučke, da so coprnice to, ne. (58)

Tu doli so pa videli, da je bilo to močvirnato, pa so take lučke letale. Zdaj pa to so mislili ti stari ljudje, da so coprnice, no, čarovnice. Pa v resnici niso videli, ko je tisto izhlapevalo, tako eni – kako bi rekel – eni plini, pa se je videlo ponoči, zdaj pa ne vem, ali tega ni več ali več ne verjamemo ali kako je to. (76)

Pa mamica so bila takrat mlada, ne, tu, ona je šestega leta bila rojena. Pa je rekla: »Smo hodili tu gor,« je rekla, »pa so bile, tudi zvečer, so bile same lučke letale, plave...« in tu je bilo nad tistim jezercem, nad gozdom. Tu so bili vodni hlapi. (94)

Nekateri naši sogovorniki pa o pojavu luči niso govorili le abstraktno, ampak so le-te povezovali s konkretnimi ženskami iz vasi. V tem primeru razlagajo, da coprnica take luči nosi, da se sama spremeni vanje ali pa da nekako začara, »kot da bi šla sama«. Razlage torej niso enotne; luči pojasnjujejo kot čarovničin pripomoček, kot podobo njene metamorfoze in pa jo morda pogojno lahko razumemo celo kot dušo, ki jo je poslala čarovnica iz sebe v podobi luči:

⁹ Racionalne razlage, ki jih avtorji, ki so se ukvarjali s tem izročilom, ponujajo kot realno podlago za celoten korpus folklorne svetlobnih pojavov, so najpogostejše, da gre za spontano izgorevanje plina, ki ga spodbudi razpadanje rastlin ali živali, metanski ali druge vrste plin, ki nastaja v močvirju, žveplov vodik ali celo kresnice (Wells Newall 1904: 42; Folklore in the News 1958: 128; Hand 1977: 233; Röhrich 1971: 5).

¹⁰ Kot poudarja L. Dégh, je verovanje vedno fluidno, selektivno, oklevajoče, ne pa konzistentno in absolutno; poleg tega ima informator mnogo razlogov za to, da spraševalcu ne pove, v kaj zares verjame (Dégh 1996: 39).

I: ...Če so /coprnice/ ponoči lazile naokrog. Z lučjo so hodile tudi. S tistim, s tistim, kuko so pa rekli: hlevske luči, petrolejke. Eni rečejo šturenca. To so tiste lampe, lanterne. Da so vedele, kod iti. Pa če so imele kaj, da so zaščitile tisto, da niso zmeraj svetile, da bi se videlo v okolici.

S: Zakaj pa so se sploh dobivale?

I: Za škodoželjnost.

S: Pa so kaj drugače izgledale? Kako so izgledale?

I: Ne bi vedela. So bile čisto normalne, ponoči pa, če so se kaj pokrile s tistimi rjuhami, da so bile bolj strašne za videti v temni noči.

S: Po čem si jih pa spoznal, kako si vedel, kdo je coprница?

I: Ja, to jih je že mogel kateri kdaj zasačiti, da je vedel, iz katere hiše je.

Marsiktera ženska bo ponoči spala doma. To je že s slabim namenom šla, pa prek polja, ne po poti. (117)

S: Kakšne pa so bile te lučke?

M: Ja belkaste, rdečkaste, žute, rumene, usake sorte. Tako ko ena lučka so, da to se ni vidlo.

S: Pa je bila to njena duša, mislite, ali se je ona sama spremenila? Ali je bila ona takrat doma, ko je ta lučka okrog letela?

M: Ja tu pa ne. To sigurno ne. Sigurno je ona se spremenila. Ko se take cuprnice, ko te se s tem bavjo, ne, to je hudobija. Je hudobna moč. (29)

I: Ja, so imele tam gor notri, ne... ko so bile take stare ženske, so rekli, da to je bilo vse, da so bile coprnce. In so bile tiste babe coprnice. Tako!

S: Pa kako ste vedeli, da ravno tiste?

I: Ja, so jih poznali, pa da so imele vse sorte tiste sprava, pa vse...

S: Kaj so imele?

I: Sprava tista, mast, pa take stvari, so imele vse, da so lahko to delale, ne? Naši, moj ate, ne, so pa tudi videli, da grejo tam dol, ne ... od soseda dol luči navzdol, potem so pa rekli, so rekli: »Ne boste, preklete coprnice, ne boste nič rihtale, ne«... precej so bile neki tukaj pri nas... to so naš oče tako hitro vrata zaprl, da ne bodo notri vdrle, seveda, luči so prišle...Le dajte, preklete coprnce, ne boste prišle meni blizu. Potem pa glih toliko, da so našli notri, da so vrata zaprli, drugače bi /ga/ bile pa dobile.

S: Pa mislite, da so se te ženske, ki so tam gori stanovale, spremenile v luči ali so poslale luči ali kako bi to bilo?

J: To so, to so mogle znati tako... to so znale tako, da so to naredile, ja.

S: Pa to niso bile one ali so bile to prav one?

J: To so bile prav one, samo ko so znale tako nardit, kot da one grejo, ja, pa so to prcprale¹¹. (60)

¹¹ Čeprav sogovornica (glej inf. 60) ne govori konkretno o duši, ki bi jo coprница v podobi luči poslala iz sebe, pa bi izjavo lahko razumeli v tem smislu. Pri tem se lahko naslonimo na raziskavo čarovništva v Skandinaviji, kjer se lahko čarovnica spremeni v razne živali (metamorfoza), lahko pa pošlje svojo dušo iz telesa v podobi živali. Bentejeva pojasnjuje razliko med obema takole: „The difference between a person who has sent out the hug (dušo – op. M.M.) and one who has changed shape, or been changed (metamorphosis), is that the former can be observed in two places: in his or her own shape and in the hugham.“ (Alver Bente 1989: 112)

Interpretacija doživetja izgube poti, blokade, blodenja....

Kar zadeva razlago izgube orientacije, blokado itd., tu ni nobene alternative: kadar so pripovedovalci tako doživetje interpretirali, so ga vedno razumeli kot posledico čarovničinega dejanja.

Paralele motivov

Temeljna motiva, ki ju najdemo na našem območju v zvezi z nočnim srečanjem coprnice, sta torej motiv srečanja luči-coprnic in motiv dezorientacije, blodenja, blokade ipd., ki naj bi ga povzročile coprnice. Kadar ima srečanje z lučmi-coprnicami negativne posledice za človeka, so te vedno takšne, kot jih najdemo v drugem motivu, tj. dezorientacija, blodenje, blokada itd. Domnevamo lahko torej, da je v tem izročilu prišlo do prepleta dveh motivov ali pa da je v primeru drugega motiva vizualni dražljaj zgolj „odpadel“ in se razvil v samostojen motivni kompleks.

Za natančnejšo pojasnitev teh dveh motivov sem primerjala podobne motive drugod po Sloveniji, pri Slovanih in v Evropi. Zanimalo me je predvsem, ali lahko najdemo paralele enemu ali drugemu motivu tudi drugod v Evropi, ali je preplet teh dveh motivov običajen ali pa gre za izjemo in kako ju interpretirajo drugod. Izkazalo se je, da sta oba motiva razširjena tako v Sloveniji kot drugod v Evropi, da se pogosto povezujeta ter da ju marsikje na slovenskem ozemlju, redkeje tudi drugod, povezujejo s predstavo o čarovnicah, še pogostejše pa se navezujejo na predstavo o dušah umrlih oz. bajnih bitjih, ki so se ponekod razvila iz predstav o dušah umrlih.

Svetlobni pojavi

Poglejmo si najprej razlage za svetlobne pojave¹², podobne tem na našem območju, ki jih najdemo drugod v Sloveniji. Pripovedi, ki opisujejo migotanje, svetlikanje neke vrste svetlobe so bile zapisane tudi na drugih koncih Slovenije in drugod pri Slovanih in v Evropi. Ponekod pojava luči niso interpretirali (prim. Berce 2001: 145; 2002: 59¹³)

Luči - coprnice

Marsikje po Sloveniji imajo luči, tako kot na našem območju, za coprnice (prim. Kropelj 2003: 63). V Trnovcu, zaselku pri Rečici ob Savinji, je Mlinšek zapisal verovanje, da so modre lučke, ki švigajo zvečer sem in tja, čarovnice (Hudales, Stropnik 1991: 56). Tako lučke, ki jih videvajo leteti ponoči, pogosto interpretirajo kot čarovnice tudi v Zgornji Kolpski dolini (Primc 1997: 187, št. 171; 191-7, št. 177-9, 181-5; 211, št. 205; 215, št. 210;

¹² V tem članku sem se omejila samo na podobne svetlobne pojave, kot jih opisujejo informatorji na našem terenu, tj. lučke, ki se gibljejo, migotajo ipd., ne pa na nekatere, ki se v določeni meri prav tako približujejo tem, vendar pa se obenem od njih tudi razlikujejo, npr. podobe svetlobnih snopov (interpretirani kot škopnjak, razni svetniki...) , velikih žarečih krogel, ki se vzdignejo iz zemlje v zrak (tak pojav so na tem območju imenovali „vozim“) ipd.

¹³ Pripoved iz Kozarišča (2002: 59) opisuje le, da so v temi začeli plamenčki okrog, po zraku plesat, čeprav je naslov pripovedi, ki pa je, predvidevam, naslov, ki ga je dala zbirateljica, „Duhovi u grade“, kar bi pomenilo, da so imeli lučke za „duhove“.

229, št. 226; 232, št. 230; 242, št. 245, 190, št. 176), enako v Halozah (Gričnik 1998: 86, št. 169; 146, št. 310; 160, št. 348), v Gabrovčecu (Kastelic, Primc 2001: 52, št. 92; 54, št. 102; 54, št. 103). Na Kalu prepoznajo lučko, ki jo vidijo ponoči (v opisani prigodi ta človeka celo stiska okoli ramen, dokler ne pride do vasi), kot *vejščo*, tj. čarovnico (Žele 1996: 31, št. 10). Tudi istrska pripoved iz Butarov omenja, da so se *štrige* (čarovnice), potem ko so poskušale napasti človeka na križišču, spremenile v lučke in izginile (Tomšič 1989: 49; št. 30). Morda bi lahko sled teh verovanj našli tudi v pripovedih s Krasa, ki govorijo o tem, da coprnice enkrat na leto ob polni luni plešejo z žarečimi baklami v rokah in se z njimi opolnoči »kamenčkajo« (Kocjan, Hadalin 1993: 68; št. 32, Koboli) oz. se enkrat na leto zberejo v neki vrtači in mečejo v zrak goreča polena (Kocjan, Hadalin 1993: 69; št. 33, Čehovini).

Tudi Srbi iz Knina in Bukovice imajo luči, tako kot na našem območju, za čarovnice (*veštice*): »Okrogla svetloba, ki poplesuje, pleše kolo, se imenuje *sjajost*. ... To so *vještice*. S prstom se v to ne sme kazati.« (Rokopisno gradivo, zbral Dražen Nožinić, v lasti Ljubinka Radenkovića). Karadžić je zapisal verovanje, da kadar čarovnica (vještica) leti ponoči, sije kot ogenj (Karadžić 1972: 301-302; Čajkanović 1994/5: 219). Na enako interpretacijo vrste luči ali svetlobe bakel (kot opisujejo pojav, ki ga imenujejo »santa compaña«) kot čarovnic, sem naletela tudi v Španiji (Galicija) (Rey-Henningsen 1994: 199).

Luči- drugo

Veliko pogostejše pa naletimo na razlage, da so luči duše umrlih oz. da se človeške duše lahko kažejo v podobi luči (prim. Šmitek 2003: 5). Kühar v svoji zbirki verovanj oz. povedk Prekmurcev opisuje verovanje o *brezglavcu*, ki zelo spominja na verovanja, ki smo jih mi zapisali o coprnicah: zvečer, ko se zmračí, ali rano, še preden se zazori, je mogoče videti svetlo *luč*, podobno goreči sveči, ki z veliko hitrostjo leti nad zemljo. Gre za dušo preminulega otroka, ki je umrl brez krsta (Kühar 1911: 57, št. 46). Na istem območju so pravili tudi o *džilerjih* (inženirjih) in *méraših* ali *merarih* (zemljemercih, geodetih), ki so jih videli na križpotju, ko si svetijo s svetilko, včasih v podobi žarečega stvora – po smrti tekajo po njivah zato, ker za časa življenja niso pravično merili zemlje, pa morajo hoditi iz pekla nazaj na zemljo merit, da bi poravnali hudobijo, ki so jo naredili ljudem (Rešek 1995: 61, 62, 67, 69; št. 20, 21, 23, 24). Verjetno gre za isto predstavo tudi v opisu lučke, ki je »skakava od mejnika do mejnika«, iz Kanalske doline (Zupan 1999: 24, št. 12). Pripoved iz Ziljske doline opisuje sinje *plamene* v gorskih skalah, ki so švigali proti oblakom – najprej se je pojavil en plamen, potem pa je bilo videti nešteto plavih zubljev, ki so leteli sem in tja. To naj bi bile uboge duše, ki jih je papež izgnal v gorsko skalovje in ki jih sedaj skrivnostna sila goni sem in tja, dokler se ne spokore za svoje grehe (Grabner št. 184; navedeno po: Kelemina 1997: 123). O grešni duši (človeku, ki je za časa življenja goljufal) v podobi luči govori tudi pripoved iz Spodnjih Gorij in okolice (Zupan 1999: 24, št. 10). V Mojstrani je bilo zapisano verovanje o pogubljenih dušah, ki zvečer vstajajo iz močvirij v obliki *plamenčkov* in vladajo svetu vso noč (zapisal I. Pirkovič; Bezljaj 1976: 66). Na vzhodnem Štajerskem imenujejo ljudje blodeče duše *Svečniki* – po ljudski veri so to duše tistih pokojnikov, ki so v življenju prestavljali mejnike, zagrebli krivičen denar ali pa umrli nasilne smrti (Kelemina 1997: 21). Na slovenskem Koroškem so včasih verjeli, da se »vicane duše«, tj. duše iz vic, lahko prikažejo živim kot *blodeče luči*, piše Zablatnik (1990: 127), enako kaže tudi na Pivškem zapisana pripoved (Žele 1996: 32, št. 11). Za

drobne lučke, ki so jih ljudje videli ponoči, so v Bohinjskem kotu in nad Dravogradom pravili, da se »*duše vica*jo« oz. da so to duše vica(h) (Cvetek 1993: 154; št. 110; Glasenčnik 1998: 22–3, št. 10). V okolici Tolmina je bila zapisana pripoved o dveh lučeh, ki so ju ljudje večkrat ponoči videli letati po zraku, zlasti v senožeti, in so ju imenovali *vidanic* – pravili so, da so to tiste verne duše, ki ponoči letajo naokoli (Dolenc 1992: 41, št. 24, prim. tudi 111; št. 79). V Loškem pogorju so luči, ki migajo sem in tja nad lužami in mlakami imenovali *videnci* – to naj bi bile duše otrok, umrlih brez krsta, zakleti ljudje, duše, ki se »matrajo«, duhovi živih ljudi ali jih razumeli kot cahen (Dolenc 2000: 29–31, št. 58–70). Zapis s Pohorja govori o luči, ki so jo ljudje, ki so bdeli pri umrlem, videli goreti pri hlevu, ko pa so se ji približali, je izginila – čeprav ni neposredno rečeno, bi bilo mogoče domnevati, da gre za dušo umrlega otroka, ki so ga tedaj vahtali (Gričnik 1994: 41, št. 57). Na Koroškem interpretirajo lučke, ki se ponoči premikajo s hriba na hrib, kot *verne duše*, ki nimajo miru in prosijo za pomoč (Repanšek 1995: 94, št. 57), včasih tudi kot »cahen« (Repanšek 1995: 92, št. 55). V Šmartnem pri Litiji imajo takšne luči, *svetinje*, ki so letele od enega do drugega gradu po zraku, za duhove pokojnih, ki so se morali pokoriti (Dolšek 2000: 61, št. 60). V bližini meje s Hrvaško poznajo poleg razlage luči kot coprnic tudi interpretacije, ki jih razlagajo kot *vile rojenice* (Primc 1997: 128, št. 98). V Istri jih imajo včasih za bajno bitje, ki se imenuje *mrak* (Morato 2002: 47, št. 30).

Slovenskemu izročilu o lučkah lahko najdemo paralele tudi v slovanski, evropski in od tod tudi ameriški tradiciji. Hrvati na Kordunu poznajo verovanje, da je t.i. »*divji ogenj*«, plamen zelene barve, mogoče videti po livadah, gozdovih. To so duše samomornilcev. Podobno opisujejo Hrvati v Sisku *pesi ogenj* (svetloba, ki se ponoči premika in za katero menijo, da so kosti, ki jih nosi veter), *jognar* (svetloba, ki se ponoči premika) ali *lampere* (svetloba, ki leti nad poljem). Hrvati v Liki imenujejo *mrtvačko svitlo* mrtve, ki se s svečami vračajo z groba domov (Rokopisno gradivo, zbral Dražen Nožinić, v lasti Ljubinka Radenkovića¹⁴). Na Braču se *macići*, duše nekrščenih otrok, prikazujejo med drugim kot premikajoči se plameni (Bošković-Stulli 1975: 145). Za *sveče*, ki so jih ljudje v hrvaški Istri videli goreti v mraku, so verjeli, da so duše umrlih – deda pripovedovalca iz Peroja je takšna sveča, kot ogenj, celo pot zasledovala (Bošković-Stulli 1959: 141; št. 135). Muslimani v Bosni (Cazin) plamen, ki ga ga je mogoče videti v gozdu, imenujejo *nur* (arabsko: svetloba) (rokopisno gradivo, zbral Dražen Nožinić, v lasti Ljubinka Radenkovića). Makedonci si dušo umrlega v trenutku, ko zapusti telo, predstavljajo v podobi plamenčka (Tolstoj 2000: 76). Navrátilová navaja vrsto podob nečistih umrlih v češkem izročilu, ki se kažejo kot svetloba, ogenjček, plamenček, noseč svetilko ipd., in ki se najraje zadržujejo ob koreninah dreves, na pokopališčih in podobnih krajih. Duše nekrščenih otrok se lahko po otrokovi smrti spremenijo v ognjene otroke, druge duše takšnih ali drugačnih nečistih umrlih so se lahko spremenjale v ognjene može (*ohnivec*, *světloňoša*), male možičke s svetilkami itd. (Navrátilová 2004: 296–307). V Rusiji je bilo zapisano verovanje, da se taki ogenjčki pojavljajo nad grobovi grešnih pokojnikov, ki ne smejo v raj, pogosto se tak ogenj pojavlja tudi na mestih, kjer so zakopani umorjenci, nekrščeni (Vlasova 1995: 61) oz. nad grobovi ali v gozdu (Tolstoj 2000: 76) itd. Verovanje v *bludjačyj ogon'*, *bludjačye ogon'ki* (blodeči ogenj, ki se pojavlja v zraku, močvirju,

¹⁴ Mnoge reference za verovanja o raznih pojavih ali bitjih, ki se pojavljajo v obliki svetlobe oz. luči pri Slovanih, mi je posredoval dr. Ljubinko Radenković iz Balkanološkega inštituta v Beogradu. Za izjemno prijaznost se mu najlepše zahvaljujem.

nad zakladi, kot meteor), poznajo tudi v Grodnenski guberniji, kjer govorijo o nekakšnih ognjenih jezikih, ki se pojavljajo nad pokopališčem, njihova barva pa se neprestano spreminja. Ponekod v Rusiji menijo, da se taki ogenjčki pojavljajo nad grobovi grešnih pokojnikov, ki ne smejo v raj; pogosto se tak ogenj pojavlja na mestih, kjer so zakopani umorjenci, nekrščeni (Vlasova 1995: 61). V Karpatih so razširjene povedke o srečanju z nočnim duhom *nučnyk*-om, mitičnim bitjem, ki se prikazuje kot svetloba, luč, navadno ob vodi oz. nad vodo (Bogatyrev 1998: 133). Vinogradova piše, da imajo ti. *nocnice* (nočnici) v vseslovanskem kontekstu za duhove, ki se pojavljajo v podobi blodečih ogenjčkov – vanje naj bi se po razlagi ljudi spremenile duše umrlih nekrščenih otrok ali deklet, umrlih pred poroko (Vinogradova 2000: 20).

Svetlobne pojave, ki jih opisujejo te zgodbe, lahko najdemo pod različnimi imeni tudi v zahodni Evropi: najbolj univerzalno ime za take luči v angleški literaturi je *Ignis Fatuus*; v Angliji jih poznajo pod nazivom »foolish« ali »false« fire (Murray, New English Dictionary in Stanford Dictionary); v Italiji *fuochi fatui*; v Franciji so to *feu follet* (starofrancosko »folet« pomeni bajno bitje, torej bi izraz pomenil bajni ogenj) – ta izraz ustreza angleškemu iz 17. stoletja *elf-fire* (E. Owen, Welsh Folk-Lore, Oswestry, 1887–96, 112), tudi angleškemu *fool's fire*. Nekateri jeziki poznajo svoja poimenovanja iz latinsko *ignis erraticus*: npr. angl. »wandering« fire, »walking fire«, v angleški tradiciji predvsem *Will-o'-the-wisp* ali *Jack-a-lantern* (Wells Newell 1904: 44–5), *Hunky Punk*, *Hobbedy's lantern* so druga imena za *Will o' the Whisp*, na Škotskem podobna bitja imenujejo *Spunkies*, v Veliki Britaniji *Pisgies*, *Piskies* oz. *Pixies*, ki jih opisujejo kot bele »vešče«, ki pridejo na plan ob mraku – nekateri jih imajo za bajna bitja, drugi za umrle duše, v Cornwallu pa veljajo za duše nekrščenih otrok (Briggs 1978: 198) ipd. V West Country imajo male bele vešče (*pisgies*), ki se zvečer tresejo nad zemljo, za duše nekrščenih otrok. *Will o' the Wisps* navadno prepoznavajo za duha (*ghost*) mrtvega. *Spunkies*, *Pinkets* so po verovanju duhovi umrlih nekrščenih otrok, *Will o' the Wisps*-a imajo pogosto tudi za oderuha, ki je za časa življenja skril zlato, ali človeka, ki je v času življenja krivično prestavil mejnik, ali – v nekaterih zgodbah – tudi za človeka, ki je bil prepameten za hudiča in zdaj ne more ne v pekel ne v nebesa (Briggs 1967: 54). Na območjih Nemčije najdemo mnoge povedke o prikazovanju luči v gozdovih, na poljih, ob domnevnih zakopanih zakladih in tako dalje, ki jih imajo ljudje pogosto za duhove (prim. npr. Uther 2003: št. 178, 264, 409, 440 in dalje). Röhrich omenja, da veljajo v Nemčiji ti. *Irrlichter*, blodeče luči, za duše nekrščenih otrok (1966: 34). Na Švedskem je zabeleženo verovanje, da je plamen oz. kotaleča se žoga, ki ljudi zapeljuje na napačno pot, duh mrtvega (Klintberg 1968) itd. Madžarske Ciganke »Willa« imenujejo »srce mrtvega«. *Jack o'lanthorns*-a imajo v Pensilvaniji za duha (*spirit*) oseb, ki so nasilno izgubile svoje življenje, zaradi umora ali samomora: njihova prelita kri se ob dotiku z mokrimi tlemi nenadoma strdi, ponoči vstane iz nje plameneča žoga ter poletava kot izgubljena; take ognjene žoge so pogoste tudi v zgodbah o duhovih (Hand 1977: 230–1).

Podoba, ki se skriva za vsemi temi različnimi imeni, je lahko precej različna: od preprostega sija luči, ki se premikajo naokrog, do personificiranih ali (npr. v ameriški črnski tradiciji) celo teriomorfiziranih podob, ki nosijo svetilko, baklo ali pa svetloba na neki način izhaja iz tega bitja samega (Wells Newell 1904: 45–6; Folklore in the News 1958: 128; Hand 1977: 226–8). Vsekakor pa je *videnje luči* ena od univerzalij celotne tradicije, kot poudarja Hand (Hand 1977: 228). Vidni dražljaj je navadno tudi edini, po katerem ljudje sklepajo, da gre za to bitje. Le redko, npr. v zapisu iz Severne Karoline, se

taka bitja tudi oglašajo (Hand 1977: 228). Do podobnih ugotovitev je mogoče priti tudi na našem območju – prevladuje vizualna podoba, slušna je prisotna le izjemoma.

Kraj, kjer se pojavlja tako bitje, je največkrat bližina gozdov, močvirij, barij ali vode (Folklore in the News 1958: 128; Hand 1977: 229), cerkvenega dvorišča (Wells Newall 1904: 41). Tudi glede lokacije to izročilo torej ustreza memoratom s slovenskega območja.

Svetlobni pojavi, ki zavajajo na napačno pot

Slovansko, zahodnoevropsko in ameriško izročilo o svetlobnih bitjih, pod kakršnim koli imenom že nastopajo, pa se pogosto prepleta z drugim motivom, ki ga poznajo na našem območju, namreč da tak svetlobni pojav poskuša človeka zvabiti v napačno smer, ga zapeljati stran od poti¹⁵, kamor je namenjen ipd. Pogosto doživetja ostajajo brez razlage: V Malem Polju na Trnovski planoti je bila zapisana pripoved o človeku, ki je ponoči blizu kope, kjer je žgal oglje, zagledal luč, in ji – kot bi ga nekaj vleklo – sledil po gozdu, po skalah, skozi grmovje, po jamah in tako dalje celo noč, do svita – ko se je zavisitalo, pa se je znašel prav tam, kjer se mu je zvečer prikazala (Černigoj 1988: 24). Luč, ki je čez nekaj časa skrivnostno izginila, je vodila na napačno pot tudi dekleta s Pohorja, ki se je ponoči vračalo domov, da je zavila v napačno smer in prišla domov vsa „razpraskana pa razkrampana“ (Gričnik 1994: 43; št. 63). Nad Dravogradom pa se je ženska roka z prižgano lučko v dlani „usedla“ človeku na ramo in ga spustila šele ob petju petelinov – posledica tega je bila, da je celo noč blodil po gozdu in prispel na čisto drug kraj, kot se je namenil (Glasenčnik 1998: 50–1, št. 64).

Luč, ki zavaja, je coprница

Pripoved, ki v tem primeru obtožuje coprnice, je bila zapisana v Dežnem v Haložah: »Enkrat je tudi pravil, da je zagledal neko luč, ko je šel ponoči domov. Gre malo naprej, so bile pa že tri. Naenkrat pa ni vedel kam, ne naprej ne nazaj. In tako je potem taval celo noč. Je rekel, da so tisto bile *coprnice*, da so ga zmešale, samo jih ni videl, ker so bile skrite.« (Gričnik 1998: 152; št. 327). Iz Mirtovičev pa je naslednja pripoved: »...Domu son šiu sam. Nad Dimofcom so lejtale ane lučke. Tu so ble same cuprnece. Pa se nejson neč bau. Pr Boslevuoke nejson mougeu čz Sešico. Bol sen jeskou put, bol me je nekaj vlejkuo v gusto grmje, je oblježau son. Ku so petjehe v vase zapopejvale, son se zbdeu. Cuprnece so unda zgebile svoju muč. Pokle son uohku pršu domu.« (Primc 1997: 197, št. 186). Tudi v Rovišču so coprnice – luči, ki so švigale navzkriž, povzročile, da moška, ki sta se ponoči vračala domov, nista našla poti iz grmovja (Krejan 1999: 80, št. 100), luči – coprnice pa so zmedle pot tudi vaščanom iz Podsmreke, Velikih Lašč (Kastelic, Primc 2001: 55, št. 107, št. 108). Luči so imele za coprnice tudi v Tepah – da jih ne bi nosile, tj. speljale na napačno pot in v robidovje, so imeli moški s seboj nož, da so ga zapičili v zemljo, pa so ga spustile (Dolšek 2000: 80, št. 98). Na luči, ki »brzo tekajo sem ter tam«, navadno zvečer, kadar se pooblači, v kontekstu čarovništva naletimo tudi v zapisu iz Poljan na Gorenjskem: »Kadar leto gre pod jésen, migajo naglo po travnicih in po hostah nekake svetle, nenavadne luči. To so ljudjé, katere pri nas imenujemo védomce ali vedúnce. Ako jih sam

¹⁵ Prim. motive v Thompsonovem motivnem indeksu: F.369.7 fairies lead people astray, F.491.1 Will-o'-the-Wisp leads people astray.

rad ne motiš, nikdar ti ne storé žalega, a s prižgano lučjo se jim ne prímikaj!« (Wiesthaler 1883: 565, št. 1, zapisal Fr. Arhar). Kot komentira Kelemina, imajo Vedomci ali Vedunci na tamkajšnjem območju pomen »vešče« (tj. čarovnice – op. M.M) ali pa »svečnikov« (Irrlichter). Poleg tega, piše Kelemina, naj bi imela ta bitja še nalogo, da ljudi zavajajo v močvirje (Kelemina 1997: 21).

Luč, ki zavaja, je duša umrlega oz. kakšno drugo bajno bitje

Kotnik v Storiyah govori o blodečih lučeh, ki zavajajo ljudi v močvirje ali v vodo in jih razlaga kot duše samomorilcev in pa otrok, ki so umrli brez krsta (Kotnik 1924/I.: X) – kot primer navaja pripoved iz Napolj v Ziljski dolini, kjer je taka luč (ki se vmes spremeni v gorečo roko¹⁶) ponoči skoraj zapeljala človeka v gorečo reko (Kotnik 1924/I.: 20–1, št. 20).

Takšen preplet motivov ni neznan tudi drugod na Balkanu in v zahodni Evropi:

V Vračevem Gaju v Srbiji (banatske Here) verjamejo, da se lahko *prkuljiš* (človek, ki zna spreminjati podobo – spremeni se lahko npr. v otroka, živali in v tako podobi ponočin dela zlo) lahko spremeni tudi v svetlobo in "zaseni" (Filipović 1958: 284). Besedo "zaseniti" Filipović sicer razlaga kot "zasvetliti", a po mnenju Radenkovića je ta razlaga napačna in bi bilo to besedo pravilno razlagati z "opseniti", tj. povzročiti, da nekdo ponoči izgubi pot (Ljubinko Radenković, pisna informacija).

Madžari podobne karakteristike včasih pripisujejo tudi *lidérc*-u: »Videl sem ga, je kot luč, zavaja ljudi ponoči. Odšel sem proti čredi ovac, a nisem mogel najti poti. Kot luč je migotal pred menoj. Star sem bil okoli 17–18, to je bilo na obrobju Dusnoka.« (Hoppál 1969: 404; navedeno po Dégh 2001: 104). Isti motiv poznajo tudi v zahodnoevropskem izročilu: tako svetlobno bitje svoje žrtve prisili, da mu sledijo, oz. so mu zaradi njegovega magičnega vpliva prisiljene slediti v močvirje, kjer jih pusti umreti, vodi jih globlje v gozd, v grmovje, polno trnja, in pusti v njem ali pa jih zvabi v vodo, kjer jih utopi (Fortier: 1888: 139; Wells Newall 1904: 41; Folklore in the News 1958: 17; Hand 1977: 228–9). Bengt Af Klintberg v svojem članku o duhu mrtvega, ti. »Gast-u«, ki ga poznajo na Švedskem, med drugim opisuje tudi elemente, ki jih najdemo na našem območju: zapeljevanje na napačno pot, pojavljanje (poleg drugih podob) v obliki plamena, kotaleče se (ognjene) žoge (Klintberg 1968). Številne zgodbe o tem, kako Jack with the Lantern, Pixies (bitja v podobi svetlobe oz. z lučjo v rokah) itd. zapeljejo človeka v močvirje ipd., je objavila Katharine Briggs (prim. Briggs 1991: 279–283, 299–301, 341–3; 1967: 60–1). A kot poudarja Briggsova, vsa ta bitja ne zapeljejo človeka samo s pomočjo svetlobe, ampak lahko tudi »zmedejo čute tistih, ki jih nameravajo mučiti« (Briggs 1978: 123). Ta občutek premika zavesti, nekakšnega hipnotičnega stanja, zmedenosti čutov zelo pogosto, kot smo videli, opisujejo tudi naši sogovorniki.

Zavajanje na napačno pot, blokada poti ipd.

Včasih ljudje niti ne interpretirajo bitja oz. prisotnosti, ki jih sili, da hodijo v napačno smer – tak pojav opisujejo kot da jih »nekaj vodi« (Repanšek 1995: 28, št. 10; Gla-

¹⁶ O goreči roki glej še Kotnik 1924/I.: 21–2, št. 21.

senčnik 1998: 21, št. 7, 24-5, št. 14). Pripovedi govorijo samo o blodenju, ki traja, dokler ne zazvoni zvon (tedaj jim „mrena pade z oči“ in se „ozavestijo“) (Gričnik 1994: 240; št. 482). oz. o blokadi poti, da človek ne more ne naprej ne nazaj (Gričnik 1994: 54; št. 96), vendar pa povzročitelja ne definirajo. A najpogostejše jih tradicija v lastnem okolju vendarle podučí, kdo je kriv za njihove težave.

Izgubo poti povzroče coprnice

Kühar je med Slovenci v Prekmurju zapisal naslednjo pripoved, ki se zdi bolj kot dobesedni zapis pripovedi povzetek verovanja na tem območju:

»Večkrat se zgodi, da se kdo vrača kasno v noči iz druge vasi in zaide, zgubi pravo pot in zablodi, da ne ve ne kod ne kam. Tak človek potem pravi, da so ga coprnice gonile sem in tja in ga niso pustile prej domov, dokler ga niso dobro spehale. Vsakdo obenem pravi, da je dobro poznal coprnice, ki so ga gonile, da pa jim je moral obljubiti, da jih v svojem življenju nikomur ne ovadi, ako noč, da ga drugič umore, ali mu vzamejo govor.« (Kühar 1911: 56, št. 45; zapis v knjižni slovenščini naveden po Kelemina 1997: 88, št. 49). Iz Malega Polja na Trnovski planoti prihaja pripoved o coprnica, ki so nekega človeka zacoprle, da se je pred njim naredila lepa, široka pot in namesto, da bi se odpeljal domov, je zapeljal po tej poti; nič ni vedel, kod hodi in se je zavedel šele, ko se je znašel nad prepadom (Černigoj 1988: 26). Coprnice so spravile stran s poti tudi človeka s Pohorja, ki se ponoči vračal domov, da je celo noč hodil po gozdu in se zjutraj zdramil v mladju (Gričnik 1994: 239–240; št. 481). V Zgornji Kolpski dolini so coprnice pastirja prenesle na povsem drug kraj (Primc 1997: 184, št. 165), druga pripoved pa opisuje, da so neko ga namočile v Kolpi (Primc 1997: 222, št. 218). V Halozah je Gričnik zapisal nič koliko pripovedi o tem, da so coprnice koga zvale na napačno pot, povzročile, da je celo noč blodil naokrog, ga zmešale, da ni vedel, kam gre, in podobno (Gričnik 1998: 145–151, št. 307–8, 312–4, 316, 318, 321–22, 325–6), druga pripoved pa opisuje premik na drug kraj, na vrh drevesa (Gričnik 1998: 161, št. 351). Iz nekaterih njegovih pripovedi bi lahko razpoznali tudi »preskok« iz nočne v »socialno« coprnico (Gričnik 1998: 156, št. 340; 158, št. 342; 163, št. 357). V Tuljaki je pripovedovalka povedala zgodbo o vaških fantih, ki so šli v gozd po gobe, pa niso več našli poti domov, ker jih je *štrigo* začaral – jih je naredil malo »munjene«, kot je rekla (Tomšič 1989: 48; št. 29). V Dutovljah na Krasu pravijo, da so neke fante, ki so se vračali ponoči s plesa, celo noč »coprance vozile«, da niso našli poti domov, dokler ni zvonilo jutro (Kocjan, Hadalin 1993: 65; št. 30). V Kobjdilu pa se je nekemu fantu, ki se je šel ponoči »ženit«, zgodilo, da ga je »nekaj ustavilo« in ni mogel dalje; zagledal je neki zid in mogel naprej, pač pa se je znašel sredi groznega plesa žensk (med katerimi je bila tudi njegova nevesta), okoli njega pa se je dvignila hudičeva burja (Kocjan, Hadalin 1993: 70; št. 34). Tudi v Višnji Gori so fanta, ki se je ponoči vračal domov, »coprnice mešale« ali kot je rekel: »Nosile so me akul«, da je celo noč, do svita okoli hodil (Zajc-Jarc 1993: 34; št. 19). Na delo coprnice verjetno namiguje tudi pripoved o možaku iz Beltince, ki je na poti domov ponoči srečal tri ženske, ki so na blatni poti kurile ogenj in cvrle krofe. Zabičale so mu, da jih ne sme izdati, sicer ga raztrgajo, nato pa so ga napotile domov. Hodil je in hodil, pa ni našel prave poti, in ko je zjutraj v cerkvi zazvonilo, se je znašel na čisto drugem koncu vasi (Rešek 1995: 197; št. 82). Drug človek iz Beltince je ponoči na poti domov srečal črno oblečeno žensko – cumprnico, ki mu ni odzdravila, ampak ga je

ošvrknila s šalom – potem pa ni več vedel, kod hodi in se je domov vračal dve uri, prišel pa je v samih spodnjih hlačah (Rešek 1995: 205; 85). Pripovedovalčevega deda iz Murske Sobote so »coprnice vodile« celo noč, do jutra, ko je njihova moč izginila (Rešek 1995: 203; št. 84), drugi iz Melinca pa je imel vsakič, ko se je ponoči vračal pijan domov, v žepih svetinjico oz. rožni venec, da ga ne bi »cumrnice nosile« po njivah (Rešek 1995: 213; št. 89). V mali Slevnici so domnevali, da je človeka, ki so ga zjutraj našli v grmovju, morda zmešale coprnice (Kastelic, Primc 2001: 55–6, št. 109). V Beltince so ponekod pravili, da so celo kokoši, ki sedijo na plotu, coprnice, ki so spremenjene vanje – neka ženska je tako svojo kokoš hotela zamenjati za bolj rejeno, ki jo je zagledala na plotu. »Komaj pa je to storila, se ji je že zavrtelo v glavi in izgubila je spomin.... zbudila se je v šumi pod nekim hrastom, ko je bilo sonce že visoko. Nekaj časa je hodila po šumi, dokler ni našla poti. Po tej je potem hodila in hodila, misleč, da nekam že mora priti. Prišla je do neke hiše, kjer so ji povedali, da je skoraj dan pešačenja oddaljena od doma!« (Rešek 1995: 225; št. 95). V Dvoru na Dolenjskem coprnice človek »nazaj vlečejo, da ne more priti domov oz. celo noč, dokler se ne zdani, preživi v trnovju (Dolšek 2000: 82-3, št. 105; 80, št. 99).

Izgubo poti povzroče druga bitja

V Kubedu je bila zapisana pripoved o dekletu, ki jo je *orko* odnesel po zraku na vrh hriba in jo vrgel v robidovje (Tomšič 1989: 35; št. 18); v Reziji pripovedujejo, da zastavi pot, da človek ne more nadaljevati poti oz. se ne more premakniti, ker se povsod okrog njega pojavijo prepadi; podobna dejanja pripisujejo tudi *largoborgu* (Kropej, Dapit 2002: 44–45; št. 26, 27, 28). *Podelgaj* ali *Vuorek* zanese človeka v goščavo, kjer še živa duša ni bila. Tam ga strahovito muči: zraste namreč visoko pod nebo, nato pa človeka spusti in ga prestreže, preden pade na tla in se razbije (Kelemina 1997: 206, št. 188). Tudi v hrvaški Istri je Maja Bošković-Stulli zapisala kar nekaj pripovedi o tem, da je *orko* (ali tudi *mrak*) zapeljeval ljudi na napačno pot (Bošković-Stulli 1959: 137–138; št. 123–127). Na drug kraj lahko odnese tudi *mračnik*, npr. v Zgornji Kolpski dolini (Primc 1997: 134, št. 104), *vile* (Primc 1997: 120, št. 94), v Halozah je dekle na vrh hriba odnesel neki človek brez glave (Gričnik 1998: 85, št. 167). V Prekmurju je par, ki se je vračal s sejma domov, na napačno pot zvabila njuna lastna podoba na nebu, ki pa jima je kazala, naj gresta bolj na desno – ker sta jo ubogala, sta zgrešila most in s kravo vred padla v potok (Rešek 1995: 87; št. 33). Na Pohorju so pravili, da tudi *gozd* sam s svojo močno silo »nosi ljudi« (Gričnik 1994: 239; št. 480). *Krivopete* včasih oponašajo mukanje izgubljenih krav, da bi »zmotile in uplenile« pastirje (Kelemina: 1997: 174).

Motiv zavajanja na napačno pot v Srbiji pripisujejo *prikazam* (Radenković; Slovenska mitologija 2001: 447), V Rusiji gozdnemu duhu *Lešiju* (Maksimov 1989: 48). Funkcija zvajljanja ljudi na napačno pot (npr. v gozd, vodo) je tesno povezana tudi z vilami v različnih slovanskih izročilih, zlasti je to značilno za vzhodnoslovansko izročilo o rusalkah in zahodnoslovansko o boginkah (Vinogradova in Tolstaja, v: Vinogradova 2000: 48–51).

Podobnosti in razlike

Kot smo videli, se vse karakteristike raznih svetlobnih pojavov ali bitij, ki jih najdemo v Evropi, vključno z njihovimi dejanji, zelo natanko ujemajo s slovenskim izročilom.

Kar zadeva *podobo* čarovnic, na našem območju sicer zasledimo le opis luči, svetlobe, plamenčkov ipd. (glej *spredaj*), ki pa niso nikoli antropomorfizirani ali celo teriomorfizirani, na kar občasno naletimo v zahodnoevropski oz. ameriški tradiciji. Le v izročilu o brezglavjeki bi lahko – vsaj po imenu sodeč – predvidevali neko antropomorfno obliko, ki pa iz teksta samega ni razvidna. Morda se je ime tega bitja navezalo na luči šele drugotno: brezglavjeki je sicer ime za umrle, ki jih včasih v sprevodu vidijo hoditi brez glave – torej v zares antropomorfizirani obliki. Kelemina piše tudi, da imajo po verovanju svečnjaki poleg svita večinoma še človeško postavo, po kateri ljudje spoznajo, kdo so in zakaj delajo pokoro (Kelemina 1997: 21).

Tudi tipične *lokacije* srečanj s temi bitji ustrezajo lokaciji, ki jo poznamo iz izročila o svetlobnih bitjih v Evropi: do takih doživetij praviloma pride v gozdu. Druga lokacija, kjer prihaja do srečanja s temi lučmi (ki pa se s prvo ne izključuje), je najpogostejše neke vrste voda (reka, potok, izvor) (2, 2, 9, 16, 30, 53, 77, 85, 91). Edini kraj, ki v evropski tradiciji začuda ni posebej omenjen, v naši pa pogosto (21, 34, 65, 93, 105), je križišče, sicer prostor srečevanja demonov, bajnih bitij ipd. *par excellence*.

Dejanje, ki ga druge slovanske in zahodnoevropske paralele teh zgodb največkrat omenjajo, namreč da tako bitje zavede človeka, da izgubi pot (izguba poti oz. dezorientacija) ali da ima magičen vpliv nanj, tako da mu ta mora slediti, oz. da ga privede v grm, poln trnja (blokada poti), so prav tako ista dejanja, ki so stalnica opisov takih srečanj tudi na raziskovanem območju. Zdi se le, da so te zgodbe nekoliko milejša varianta zahodnoevropskih, saj se nikoli ne končajo s smrtjo, ne z utopitvijo ne s kakšno drugo.

Razlike med slovansko in zahodnoevropsko ter slovensko tradicijo so torej predvsem v *interpretaciji* teh pojavov oz. v različnih verovanjskih paradigmah, v katere so ti pojavi umeščeni. Na območju, ki smo ga raziskovali, so ljudje pojav luči in (obenem) pojav izgube prave smeri, blodenja po gozdu, blokade ipd. praviloma *vedno* pripisovali čarovnicam. Na enako razlago naletimo tudi drugod v Sloveniji. Vendar pa sta oba motiva na drugih območjih Slovenije ter v širšem slovanskem in zahodnoevropskem izročilu vendarle prevladujoče povezana z *umrlimi* – navadno gre za nečiste duše (restless souls) oz. duše umrlih, ki po tradicijskem verovanju veljajo za nečiste umrle: to pomeni, da po smrti ostajajo v neki vmesni realnosti med tem in onim svetom, da ne morejo niti na drugi svet in seveda tudi niso več pripadniki tega sveta. Nečista smrt je lahko posledica neizpolnjenih ritualnih obveznosti (nekrščeni otroci) ali pa grehov, storjenih v času življenja (premik mejnika, napačna meritev ali drugi grehi) (Vinogradova 1999: 45–9).

Tudi raziskovalci tega folklornega izročila interpretirajo take pojave kot nečiste umrle: Ljubinko Radenković interpretira blodeče luči (*lutajuča svetla*) kot duše pokojnikov ali mitična bitja, ki so se razvila iz prezgodaj umrlih pokojnikov.¹⁷ Domneva celo, da rdeča in morda tudi bela barva, ki sta pogosti značilnosti mitičnih bitij, izhajata iz predstave, da je duše pokojnikov mogoče videti kot blodeči plamen.¹⁸ (Ljubinko Radenković – pisna informacija). Hand, ki je raziskoval zahodnoevropsko in ameriško tradicijo teh bitij, prav tako poudarja, da so v ozadju tega izročila verovanja o dušah, ki ostajajo v neki

¹⁷ Prezgodaj umrli so prav tako ena od kategorij nečistih mrtvecev.

¹⁸ Možna se mi zdi še drugačna razlaga, namreč da je svetla barva, tipična za pojave duš umrlih, povezana s predstavo o nasprotnih atributih onega sveta v primerjavi z našim: ko je tu noč (torej čas, ko se te duše prikazujejo ljudem), je na onem svetu dan, se pravi svetloba; čeprav ta bitja niso zares na onem svetu, pač pa nekje vmes med obema, vendarle kažejo karakteristike onstranstva.

vmesni realnosti, ker ne morejo priti na drugi svet (ti. restless souls), pa tudi o duhovih (*ghosts in spirits*) (Hand 1977: 230).

Medtem ko lahko torej v izročilu drugih območij Slovenije najdemo paralele s prevladujočimi slovanskimi in zahodnoevropskimi razlagami takih pojavov, namreč da gre za nečiste pokojnike, na območju, ki smo ga raziskovali, na take razlage ne naletimo. Pojav luči, naj ima za človeka posledice ali ne, in izgube oz. blokade poti, blodenja ipd. je tu, kot rečeno, praviloma pripisan čarovnicam. Čeprav tudi tu poznajo na primer povedke o človeku, ki je v času življenja krivično premaknil mejnik, in je zato njegova duša obsojena na večno tavanje (dokler ga ne odreši človek s pravilnim odgovorom na njegovo vprašanje), pa te povedke niso povezane s pojavom luči in so povsem ločene od korpusa memoratov, ki zadevajo srečanje z lučmi oz. blodenje, blokado poti ipd. Prav tako v osebnih doživetjih vrnitve umrlih in stikih z umrlimi neposredno po njihovi smrti, ki smo jih na tem območju zbrali zelo veliko, ne nastopata motiva luči/blodenja, blokade...

Seveda pa pojav, da se isti motivi svobodno navezujejo zdaj na eno zdaj na drugo mitično oz. demonsko bitje, v nižji mitologiji ni nekaj nenavadnega (prim. Vinogradova 2000: 20–21). Tako se dejstvo, da ista dejanja in pojavno obliko najdemo pripisano zdaj dušam nečistih umrlih ali bajnim bitjem, ki so se razvili iz teh, zdaj čarovnicam, ne zdi presenetljivo, toda le, dokler nočne čarovnice razumemo kot bajna, demonska bitja – ne pa kot človeška, tj. kot čarovnice socialne plati.

Potrdilo za to, da so opisi nočnih coprnice in njihovih dejanj zares enaki opisom bajnih bitij (najsij bodo že preprosto duše umrlih ali pa mitična bitja, ki so se razvila iz njih), ne pa tistim dejanjem, ki jih pripisujejo »socialnim« čarovnicam znotraj skupnosti, najdemo tudi v mnogih drugih detajlih, ki kažejo na bajno poreklo nočnih povzročiteljev nesreče – na primer v času, kraju teh doživetij ter obrambi pred njimi.

Kot sem že pokazala, so mesta pojavljanja luči-čarovnic oz. kraji, kjer prihaja do doživetja izgube poti (v kakršnikoli različici že), najpogosteje gozd, bližina vode in križišče. To so seveda mesta, ki v ljudskih (vaških) predstavah veljajo za nečista glede na opozicijo svoj-tuj oz. dom-gozd / blizu – daleč in podobno (Ivanov, Toporov 1965: 156–174), tj. mesta, ki so človeku nevarna, ki so naseljena z demoni, nečistimi umrlimi ipd. in ki so tudi tipični lokusi pojavljanja bajnih bitij (Vinogradova 2000: 42–3).

Čas dneva, značilen za pojavljanje bajnih bitij, je vedno in praviloma noč oz. večer, od začetka mraka pa do svita oz. prvega petja petelinov. Tudi tu ni nobene dileme o tem, da gre za čas, ki po ljudskem verovanju, ki mu lahko sledimo ne le pri Slovanih, ampak povsod po Evropi, pripada bajnim bitjem – odtod tudi mnogi tabuji odhajanja od doma ponoči (Vinogradova 2000: 43). Kljub nekaterim praznikom, ki jih kot dneve nočnih doživetij v teku leta navajajo naši sogovorniki in po verovanju veljajo za prelomnice v letu oz. za zaznamovana obdobja (kresna noč, advent, kvatrnj tedni), pa so ti podatki tako minorni, da jih ni mogoče imeti za kolektivno tradicijo. Tudi pojavljanja coprnice glede na lunine mene (prim. spredaj na polno luno konec novembra) so na tem območju povsem neobičajna.

Te pripovedi pa se od pripovedi o »socialni coprnici« razlikujejo še po nečem, in sicer po načinu *obrambe* pred njimi. Obramba pred nočno coprnico je popolnoma drugačna od obrambe pred zavistno sosedo – čarovnico oz. pred žensko, ki ima v vasi reputacijo čarovnice (prim. Mencej 2003, 2003a).

Eden od načinov, kako se je mogoče zoperstaviti coprnicam, je bil obrnjenje *oblačil napačno, navzven*:

I: Ena je gor šla tam k sosedam... je šla žet, ne... pšenico... pa je tam žela, potem je pa rekel... tam sosed je rekel: »Kaj boš ti do noči tukaj žela?« Je rekla: »Ja, bom, je rekla, pa magari še malo ponoči, samo da bomo danes gotovi,« je rekla, potem pa se je obrnila. On je šel domov ... Je rekla: »Potem pa grem domov, pa se je velik hrib naredil.« Ni mogla nikamor več. Ona je pa začela, je rekla: »Coprnice me boste nosle, to me pa že ne boste!« Je pa šla, pa je hitro ruto narobe pokrila, ne? Potem je žemper /pleteno jopico – op. M.M./ imela, ga je hitro spet narobe oblekla, potem pa začela s srpom nekove križe delat, ne, ko je imela srp, ko je žela... je pa nekakšne križe začela delat, tako je bilo vse v redu. Pa je lahko šla naprej domov...

S: Se pravi, če si narobe obrnil oblačila, je to pomagalo?

I: Ja, je to pomagalo... ja, da je to pomagalo, da čarovnice so šle potem stran od tiste-ga. Je rekla, pa tak hrib, ne bom nikoli pozabila, je rekla, potem me pa ni bilo več strah, je rekla, pa skoz sem klela tiste coprnice, ko je šla domov...

S: Pa je tudi videla kakšne coprnice? Kako da je pomislila, da so bile to ravno coprnice?

I: Je vedela, je vedela, ko so tamle notri več jih haltale, tiste coprnice. Več jih je bilo takih.(60)

To je način obrambe pred „nečisto silo“, ki ga poznamo v vsej slovanski in evropski tradiciji. O „preobračanju predmetov“ nasploh v ljudskem verovanju je poseben članek napisal N. I. Tolstoj; v njem posebej omenja tudi preobrnjenje oblačil v primerih, ko se človek izgubi v gozdu, kar naj bi bilo povezano z verovanjem, da človeka v takem primeru vodi nečista sila (Tolstoj 1990). Tak način obrambe proti čarovnicam je znan tudi v Istri (Tomšič 1989: 49; št. 30; Morato 2002: 46, št. 29), Narváez v pripovedih, ki jih je zbral v Novi Fundlandiji, omenja obračanje rute ali kape navzven kot način obrambe proti bajnim bitjem (fairies)(1991: 342–3), enako Briggsova za Veliko Britanijo: to je bil način, kako preprečiti, da te ne bi odpeljali »Pixies« (1967: 18; 1978: 120) itd.

Tudi uporaba urina proti coprnicam je znano obrambno sredstvo pred bajnimi bitji¹⁹:

I: Bil je pa tudi moj ata, ki je ... ko smo imeli gurco /vinograd/ doli, v Trnovci se je reklo, pa jih ni bilo domov, pa jih ni bilo domov. Kaj je zdaj, kaj je zdaj. Pa so imeli en tak ceker, ... ne, pa ključke notri, so prišli v grmovje, to je bilo tudi res... So prišli v grmovje, po grmovji se plazili, klobuk zgubili, ključke zgubili, cekra niso imeli, nikjer nič. ”Ja, kaj je zdaj?” So rekli: ”En cajt sem sedel, sedel, začel sem moliti, nič.” So rekli: ”Potem sem se pa zrajtal, da sem se v roko uscal /pokaže dlan/, pa prek rame vrgel, pa sem sedel na sredi pota.”

¹⁹ Prim. npr. mitološko bitje, znano pri Srbih in Bolgarih, ki se imenuje živak: „Živak dojde u sobu, noću, ide po sobi i svetli kako svitka buba. Retko ko sme da ga uhvati. Ako ne smemo, mi se odmah čim ga primetimo na njega pomočamo (pomokrimo) i iz lopate bacimo na njega što više žara sa ognjišta.« (Tucakov 1965: 39). Prim. tudi dejanja proti *mori* (Morato 2002: 52-4, št. 41). Kdor želi preprečiti, da bi ga zadel zračni vrtnec, v katerem so vile (ti. „samodivski veter“), mora po bolgarskih verovanjih zakričati, da je umazan, pokakan in polulan (Vinogradova 2000: 359). Na Islandiji naj bi po verovanjih iz 1400-1800 nekaj urina, ki ga je bilo potrebno potegniti v nos, varovalo pred zlo magijo preko celega dneva (Hastrup 1990: 205). Podmenke so na Irskem navadno »zdravili« tako, da so jim med drugim dajali piti urin (Jenkins 1991: 319).

S: Kako je pa vedel, da mora to narediti?

I: To so prej, v starih cajtah je bilo, to so vse sorte pripovedovali. To ni bilo tako, kakor zdaj. (22)

Seveda pomagajo pred nečisto silo tudi *krščanski simboli*, kot je križ (kar smo videli tudi v zgornjem primeru – glej inf. 60) – križe rišejo proti strašenju (Gričnik 1994: 42; št. 60; Repanšek 1995: 19, št. 2), proti coprnice (Bošković-Stulli 1959: 150; št. 163 – v Istri; Zupan 1999: 26, št. 16 – v Kanalski dolini), itd.

Tule naša sosedja je stara že dvainosemdeset let. ... Je rekla, da se je naredilo, kakor da bi /bila/ zavesa. Kam(or) je poščipala naprej z rokami, samo trnje, samo trnje je šlatala. In se je toliko matrala, da je do dveh prišla, do dveh prišla gor, tamle do enega križa, do totega križa tu. Da je vedela, da je pri križu, pa je vedela, kam mora iti....Je rekla: ... samo grmovje pa samo trje. In je tavalala do dveh ponoči, da je prišla čisto tule do vrha, ona je pa hodila domov ... ka pa jaz vem, sto petdeset metrov, če ne dvesto petdeset ... in ni mogla priti do doma. No ja, mogoče so ga tam kaj malo pocukale preveč, ne? /smeh/ Je rekla: „Čisto popolnoma trezna sem bila, nič alkohola nisem pila.“ Je rekla: „Jaz ne vem,“ je rekla, dol se je usedla na tleh, je rekla: „Zdaj pa ne grem nikdar nikamor. Nikamor ne grem,“ je rekla, „zdej me boš pa ti vrag ja spustil!“ Je rekla, take velike križe je naredila in kakor da bi se odprla zavesa. In je vedela, kje je, in je še tisti trenutek takoj domov šla. Rekla je, da so jo coprnice vozile. (62)

Včasih je bilo dovolj že samo *oglasiti se*: ta način obrambe verjetno izhaja iz splošno razširjene tradicijske predstave, da na onem svetu vlada tišina, da je tišina znak onega sveta (Nevskaja 1999: 126). Zato se recimo uroke preganja v deželo, kjer ne zvoni noben zvon, kjer ne poje nobena ptica itd. Ko se je človek oglasil, je torej na neki način ponovno vzpostavil ta svet, to realnost, pretrgal prisotnost onega sveta, ki jo je utelešala čarovnica:

Luči so šle na človeka, potem pa čim se je človek zglasil, pa je tisto izginilo... (17 – prim. spredaj).

Očitno pa pomaga tudi *preklinjanje* (prim. tudi Gričnik 1998: 98, št. 197; 145, št. 307):

Mama nas je poslala zvečer v trgovino, tam, ko sem bila doma, pa gremo lepo domov sestre, potem pa gremo samo po grmovju, vedele smo pot, pa smo hodile samo po grmovju potem. Potem pa mama pravi, da je treba, da moraš prekleto. Mama je rekla: Proklete coprnice, ne boste dale otroku mira. Potem pa smo našle pot. To sem se jaz sama prepričala. (83)

Vsi ti načini obrambe so torej veliko bližje obrambi pred demoni, bajnimi bitji, umrlimi, kot pa obrambi pred zavistno sosedo ali vaško coprnico, ki želi škodovati drugim (prim. Mencej 2003: 174–5). Svetlobne pojave in dejanja, ki jih na našem območju ljudje interpretirajo kot dejanja, ki so jih povzročile (nočne) coprnice, lahko prepoznamo kot pojave in dejanja umrlih oz. neke vrste bajnih bitij, ki so se razvila na podlagi pred-

stav o dušah nečistih umrlih. Za bajna bitja mnogi raziskovalci domnevajo, da genetsko pravzaprav izhajajo iz duš umrlih – po eni od hipotez o izvoru bajnih bitij naj bi se ta razvila iz verovanj o dušah umrlih (Briggs 1978: 35, Vinogradova 2000). Takšna, verjetno zgodnejša, verovanja o dušah umrlih so se na našem območju v nekem obdobju pod vplivom prevladujoče paradigme čarovništva (predvidoma v obdobju lova na čarovnice, na območju vpliva katoliške Cerkve) očitno vključila vanjo. Pojav vključitve bajnih bitij v paradigmo čarovništva in /oziroma njunega prepleta v Evropi ni neznan. Že večkrat je bilo pokazano, da do prepleta med verovanji v bajna bitja in verovanji v čarovnice prihaja relativno pogosto: verovanja ter funkcije in dejanja irskih *fairies*, norveškega *huldrefolk*-a (skritih ljudi), balkanskih (*samo*)vil ter čarovnic se pogosto prepletajo: bolezen, nesreče ipd. lahko prihajajo tako od enih kot od drugih, čeprav veljajo za oboje tudi posamezne specifičnosti, ki ju ločujejo (prim. Mathissen 1993: 23; Jenkins 1991; Alver, Selberg 1987, Đorđević 1953, Wilby 2000). Na Irskem še danes verjamejo, da čarovnice in *fairies* (bajna bitja) skupaj plešejo na predvečer vseh svetnikov; poleg tega mnoga dejanja, ki jih pripisujejo bajnim bitjem (*fairies*), pripisujejo tudi čarovnicam (Briggs 1967: 140). Na paralele med predstavami o čarovnicah in duhovih umrlih je na angleškem gradivu pokazala Bennettova. Kot piše, so v času lova na čarovnice v Angliji postale sumljive vsakršne psihične izkušnje. Duhovi umrlih (*ghosts*) so postali po cerkveni demonologiji preoblečeni hudiči, bajna bitja (*fairies*) in živali oz. bitja – čarovniški pomočniki (ti. familiar spirits) ter vsi, ki so videli stvari, ki jih drugi niso, pa čarovnice. Pregled angleške literature o nadnaravnem od poznega 16. do zgodnjega 18. st. kaže, da sta bili obe predstavi tako tesno povezani, da sta več kot sto let pomenili praktično eno in isto stvar (Bennett 1986: 3–6). Éva Pócs, ki je raziskovala verovanja o bajnih bitjih in čarovnicah v jugovzhodni Evropi (v Sloveniji, na Hrvaškem, Madžarskem in na Balkanu), dokazuje, da se je na Hrvaškem in v Sloveniji negativni aspekt sicer ambivalentnih bajnih bitij integriral v figuro čarovnice. Medtem ko so bajna bitja prej zagotavljala nadnaravno razlago za nesrečo, ki je doletela človeka, so bile po njihovi integraciji v institucijo čarovništva vse nepričakovane nesreče pripisane človeškemu bitju z nadnaravnimi sposobnostmi; vsakodnevno življenje ni več reguliral nadnaravni sistem, ampak pravila človeške koeksistence; nadnaravna kazen je odstopila mesto človeški zlobi (Pócs 1989: 8–9, 27–8). Zgodovinski razlog, da je do te integracije drugih verovanjskih sistemov v paradigmo čarovništva prišlo zlasti v Sloveniji in na Hrvaškem, medtem ko na Balkanu verovanjski sistem čarovništva nikoli ni postal dominanten in integrativen, je ta, na območju pravoslavne Cerkve (v nasprotju s katoliško Cerkvijo) niso poznali organiziranega lova na čarovnice, zato tam ni prišlo do tega preinterpretiranja drugih verovanjskih sistemov (Pócs 1989: 7). Tako se tudi realni, človeški »čarovnici« začne pripisovati značilnosti predkrščanskih demoničnih bitij, kar je v Evropi tipičen pojav – človeška (ali »socialna« - op. M.M.) čarovnica je tako sprejela poteze destruktivnih demonov, tipičnih za določena območja (Pócs 1989: 8).

To situacijo lahko na podlagi predstavljenega gradiva in analize zelo jasno prepoznamo. Vendar pa nočne čarovnice na našem območju večinoma kljub vsemu ohranjajo svojo avtonomijo, tj. svojo "demonsko", "bajno" podobo in funkcijo in so razmeroma redko prepoznane kot človeška čarovnica. Kljub vključenosti v paradigmo čarovništva predstavljajo torej znotraj le-te relativno samostojno, ločeno in prepoznavno plast, ki se razlikuje od sosedskega oz. vaškega čarovništva ne le po kraju, času, dejanjih, funkciji²⁰

²⁰ O funkciji teh pripovedi bo izšel poseben članek.

in načinu obrambe pred njimi, temveč tudi po tipični dikciji, s katero pripovedovalci tovrstna doživetja opisujejo (uporaba množine, abstraktni opisi).*

* Literaturo, potrebno za nastanek tega članka, sem zbrala v času študijskega bivanja na Inštitutu Enzyklopädie des Märchens v Göttingenu, ki mi ga je s podelitvijo Humboldtove štipendije omogočila ustanova Aleksander von Humboldt Stiftung.

Literatura

- Alver, Bente Gullveig 1989: Concepts of the Soul in Norwegian Tradition. V: *Nordic Folklore, Recent Studies* (eds. Reimund Kvideland, Henning K. Sehmsdorf, in collaboration with Elizabeth Simpson), Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 110–127.
- Alver, Bente Gullveig, Selberg Torunn 1987: Folk medicine as part of a larger concept complex, *Arv* 43, 21–44.
- Bennett, Gillian 1986: Ghost and Witch in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, *Folklore* 97:i, 3–14.
- Berce, Nuša 2001: Zgodbe vsakdana. Lučke 2, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 41/1,2, Ljubljana 2001, 145.
- Berce, Nuša 2002: Zgodbe vsakdana. Duhuove u grade 3, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 42/3, Ljubljana 2002, 59.
- Bezljaj, France 1976: Slovansko *igrъjъ, *vyrъjъ in sorodno, *Onomastica Yugoslavica* 6, Ljubljana, 57–69.
- Bogatyrev, Pëtr 1998: *Vampires in the Carpathians, Magical Acts, Rites, and Beliefs in Subcarpathian Rus'*, New York: Columbia University Press.
- Bošković–Stulli, Maja 1959: *Istarske narodne priče*, Zagreb: Institut za narodnu umjetnost.
- Bošković–Stulli, Maja 1974/5: Usmene pripovijetke i predaje otoka Brača, *Narodna umjetnost* 11–12, 5–159.
- Briggs, K. M. 1967: *The Fairies in tradition and literature*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Briggs, Katharine M. 1978: *The Vanishing People, A Study of Traditional Fairy Beliefs*, London: B. T. Batsford Ltd.
- Briggs, Katharine M. 1991 (1. izdaja 1970, 1971): *A Dictionary of British Folk-Tales in the English Language, Part B: Folk Legends*, London and New York: Routledge.
- Cvetek, Marija 1993: *Naš oča so včas zapodval*, Bohinjske pravljajoce, Glasovi 5, Ljubljana: Kmečki glas.
- Čajkanović, Veselin 1994: *Stara srpska religija i mitologija, Sabrana dela iz srpske religije i mitologije* 5, Beograd: Srpska književna zadruga, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Prosveta, Pantenon M.A.M.
- Černigoj, Franc 1988: *Javorov hudič* (Trnovska planota), Glasovi 1, Ljubljana: Kmečki glas.
- Dégh, Linda, 1996: What is A Belief Legend?, *Folklore* 107, 33–46.
- Dégh, Linda 2001: *Legend and Belief, Dialectics of a Folklore Genre*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

- Dolenc, Janez 1992: *Zlati Bogatin* (Tolminske povedke), Glasovi 4, Ljubljana: Kmečki glas.
- Dolenc, Janez 2000: *Kres na Grebljici* (Povedke z Loškega pogorja), Glasovi 22, Ljubljana: Kmečki glas.
- Dolšek, Ida 2000: *Kaku se kej narod rihta* (Folklorne pripovedi od Litije do Čateža), Glasovi 21, Ljubljana: Kmečki glas.
- Dorđević, Tihomir R. 1953: *Veštica i vila u našem narodnom verovanju i predanju*, SEZB LXVI, Beograd.
- Filipović, Milenko S. (urednik) 1958: *Banatske Here*, Vojvođanski muzej, Posebna izdanja, Knjiga I., Novi Sad.
- Folklore in the News 1958: Will-o'-the Wisp, *Western Folklore* 17, 128–129.
- Fortier, Alcée 1888: Customs and Superstitions in Louisiana, *Journal of American Folklore*, 136–140.
- Glasenčnik, Igor 1998: *Strah me je gratalo*, Od Ojstrice nad Dravogradom do Sv. Duha na Ostrem Vrhu, Glasovi 17, Ljubljana: Kmečki glas.
- Gričnik, Anton 1994: *Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo* (Pohorje pripoveduje), Glasovi 8, Ljubljana: Kmečki glas.
- Gričnik, Anton 1998: *Farice*, Haloške folklorne pripovedi, Glasovi 18, Ljubljana: Kmečki glas.
- Hand, Wayland D. 1977: Will-o'-the-Wisps, Jack-o'-Lanterns and Their Congeners: A Consideration of the Fiery and Luminous Creatures of Lower Mythology, *Fabula* 18, 226–233.
- Hastrup, Kirsten 1990: *Nature and Policy in Iceland 1400-1800, An Anthropological Analysis of History and Mentality*, Oxford: Clarendon Press.
- Hudales, Jože, Ivo Stropnik 1991: *Mlinškovo berilo, (i)zbrani etnološki in slovstveni zapiski*, Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika Velenje.
- Ivanov V.V., Toporov V.N. 1965: *Slavjanske jazykovye modelirujuščie semiotičeskie sistemy (Drevnij period)*, Moskva: Izdatel'stvo Nauka.
- Jenkins, Richard P. 1991: Witches and Fairies: Supernatural Aggression and Deviance Among the Irish Peasantry. V: Narváez Peter (ed.), *The Good People, New Fairylore Essays*, New York & London: Garland Publishing Inc., 302–335.
- Karađić, Vuk S. 1972: *Etnografski spisi, Zbrana dela Vuka Karađića*, Knjiga 17, Beograd: Prosveta.
- Kastelic, Zlata, Jože Primc 2001: *Krvapivc* (vse sorte iz dežele Desetega brata, osrednje Suhe Krajine, domovanja Turjaških, do Kočevskega), Glasovi 24, Ljubljana: Kmečki glas.
- Kelemina, Jakob 1997 (1. natis 1930): *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Z mitološkim uvodom*, Bilje: Studio Ro.
- Klintberg, Bengt af 1968: »Gast« in Swedish Folk Tradition, *Temenos* 3, 83–109.
- Kocjan, Danila, Jelka Hadalin 1993: *Bežji zlodej, baba gre* (Kraške Štorije), Glasovi 6, Ljubljana: Kmečki glas.
- Kotnik, France 1957, 1958: *Storije: Koroške narodne pripovedke in pravljice* 1, 2. Celovec
- Krejan, Marija 1999: *Vse sorte je že blou*, Pripovedi s Krškega gričevja na desnem bregu Save od Sevnice do Krškega, Glasovi 19, Ljubljana: Kmečki glas.
- Kropej, Monika, Roberto Dapit(ur.) 2002: *V somraku kraljestva palčkov in škratov: slovenske pripovedi o palčkih, škratih, skrivnostnih lučkah in drugih prikaznih*, Radovljica: Didakta.

- Kroje, Monika 2003: Charms in the Context of Magic Practice. The Case of Slovenia, *Folklore*, Tartu, 62–77.
- Kühn, Števan 1911: Národno blágo vogrskij Slovāncov, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 8, Maribor: 56–7, št. 45, 46.
- Kvideland, Reimund, (Sehmsdorf Henning K.) 1988: *Scandinavian Folk Belief and Legend*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Maksimov, Sergej 1989: *Nečistaja, nevedomaja i krestnaja sila*, Moskva: Kniga.
- Mathisen, Stein R. 1993: North Norwegian Folk Legends about the Secret Knowledge of the Magic Experts, *Arv* 49, 19–27.
- Medvešček, Pavel 1991: *Na rdečem oblaku vinograd rase, Pravce n štorje od Matajurja do Korade*, Glasovi 3, Ljubljana: Kmečki glas.
- Mencej, Mirjam 20003: Raziskovanje čarovništva na terenu. Čarovništvo kot večplasten fenomen, *Studia mythologica Slavica* 6, Ljubljana, Udine: ZRC SAZU, Università degli Studi di Udine, 163–180.
- Mencej, Mirjam 2003a: Zakopavanje predmetov. Magična dejanja v ruralnem okolju vzhodne Slovenije, *Etnolog*, Ljubljana: Slovenski etnografski muzej 2003, 411–433.
- Morato, Nada (s sodelovanjem Špele Pahor) 2002: *Mrak eno jutrnja* (Štorje iz Slovenske Istre), Glasovi 2002, Ljubljana: Kmečki glas.
- Narváez, Peter 1991: Newfoundland Berry Pickers »In the Fairies«: Maintaining Spatial, temporal, and Moral Boundaries Through Legendry. V: Narváez Peter (ed.): *The Good People, New Fairylore Essays*, New York & London: Garland Publishing Inc., 336–368.
- Navrátilová, Alexandra 2004: *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praga: Vyšehrad.
- Nevskaja, L. G. 1999: Molčanie kak atribut sfery smerti. V: *Mir zvučaiščij i molčaiščij, Semiotika zvuka i reči v tradicionnoj kul'ture Slavjan*, Moskva: Indrik, 123–134.
- Pócs, Éva 1989: *Fairies and witches at the Boundary of South-Eastern and Central Europe*, FFC 243, Helsinki.
- Primc, Jože 1997: *Okamneli mož*, in druge zgodbe iz Zgornje Kolpske doline (od Babnega Polja in Prezida prek Gerova, Čabra, Osilnice, Kužlja, Kostela, fare do Dola in Predgrada), Glasovi 15, Ljubljana: Kmečki glas.
- Radešček, Rado 1988: *Slovenske ljudske vraže*, Druga, dopolnjena izdaja, Ljubljana: ČZP Kmečki glas.
- Repanšek, Marta 1995: *Bajže s Koroške*, Glasovi 10, Ljubljana: Kmečki glas.
- Rešek, Dušan 1995: *Brezglavjeki* (Zgodbe iz Prekmurja), Glasovi 9, Ljubljana: Kmečki glas.
- Rey-Henningsen, Marisa 1994: *The World of the Ploughwoman, Folklore and Reality in Matriarchal Northwest Spain*, Helsinki: FFC 254.
- Röhrich, Lutz 1966: *Sage*, Stuttgart: J.B.Metzlersche Verlagsbuchhandlung und Carl Ernst Poeschel Verlag GmbH.
- Röhrich, Lutz 1971: *Sage*, Stuttgart: J.B.Metzlersche Verlagsbuchhandlung und Carl Ernst Poeschel Verlag GmbH.
- Slovenska mitologija, Enciklopedijski rečnik* (redaktorja S. M. Tolstoj, L. Radenković), Beograd: Zepther Book World, 2001.
- Sydow, C. W. von 1948: *Selected papers on folklore* (izbral in uredil Laurits Bødker), Copenhagen: Rosenkilde and Bagger.
- Šmitek, Zmago 2003: *Sledovi potujočih duš. Vedomci, kresniki in sorodna bajna bitja*, Radovljica: Didakta.

- Tolstoj, Nikita I. 1990: Perevoračivanje predmetov v slavjanskem pogrebalnem obrjadu, *Issledovanija v oblasti balto-slavjanskoj duhovnoj kul'tury, Pogrebalnyj obrjad*, Moskva, 119–128.
- Tolstoj, Svetlana M. 2000: Slavjanske mifologičeskie predstavlenija o duše, *Slavjanskij i balkanskij fol'klor, Narodnaja demonologija*, Moskva: Indrik, 52–95.
- Tomšič, Marjan 1989: *Noč je moja, dan je tvoj* (Istrske štorije), Glasovi 2, Ljubljana: Kmečki glas.
- Tucakov, Jovan 1965: Psihosugestivni elementi u narodnoj medicini Svrliškog Timoka, *Srpski etnografski zbornik SANU, Posebna izdanja, Knjiga CCCLXXX, Odeljenje medicinskih nauka*, knjiga 18, Beograd.
- Uther, Hans-Jörg 2003: *Deutsche Märchen und Sagen*, DB 80, Berlin: Directmedia.
- Verdinek, Bojana 2002: *Lesene cokle* (Folklorne pripovedi iz Mežiške, Mislinjske in Šaleške doline), Glasovi 26, Ljubljana: Kmečki glas.
- Vinogradova, Ljudmila 1999: Notions of „Good“ and „Bad“ Death in the System of Slavic Beliefs, *Etnolog* 9/1, Ljubljana, 45–49.
- Vinogradova, Ljudmila N. 2000: *Narodnaja demonologija i mifo-ritual'naja tradicija Slavjan*, Moskva: Indrik.
- Vlasova, M. 1995: *Novaja abevega russkyh sueveryj*, Sankt-Peterburg: Severo-Zapad
- Wells Newell, William 1904: The Ignis Fatuus, its Character and Legendary Origin, *Journal of American Folk-Lore* 17, 39–60.
- Wiesthaler, Fr. 1883: Volkodlak in vampir s posebnim ozirom na slovansko bajeslovje, *Ljubljanski zvon* III., 561–567.
- Wilby, Emma 2000: The Witch's Familiar and the Fairy in Early Modern England and Scotland, *Folklore* 111: 2, October, 283–305.
- Zablatnik, Pavle 1990: *Od zibelke do groba, ljudska verovanja, šege in navade na Koroškem*, Celovec: Mohorjeva založba.
- Zajc-Jarc, Mihaela 1993: *Duhan iz Višnje Gore*, Glasovi 7, Ljubljana: Kmečki glas.
- Žele, Andreja 1996: *Kaku so živeli in si dejali kratek cejt, Kratke štorije s Pivškega*, Glasovi 12, Ljubljana: Kmečki glas.

»I Was Led Astray by Hags.« Nocturnal Encounters with Witches

Mirjam Mencej

The paper looks at a segment of beliefs in »supernatural« witches in the eastern part of Slovenia, where in the period 2000 to 2002 the author together with the students of ethnology and cult. anthropology from Ljubljana performed fieldwork research work. In comparison with the so-called »social« segment (Mencej 2003, 2003 a) the most prominent characteristic of this segment is the *time* in which encounters with witches occur. While different harmful acts and procedures characteristic for the »social« segment may take place either during the day or at night, and their occurrence is neither very important nor specified, the segment in question is strictly limited to nighttime. This is usually the time between dusk and morning, until twilight or until time, when roosters first crow, etc. The second characteristic of this segment is the *appearance* of witches. While the presumed witch from the social segment is always a concrete person living in a given milieu, and might be an envious neighbor or a woman with the reputation of the village witch, the witches in question usually reveal themselves in a more obscure manner. Usually they appear as small lights or as an undefined, invisible presence that has been identified as a witch only later, after the manifestation of negative consequences that followed the encounter. Such witches are always spoken of in plural: "Hags led me astray," people reported, or "Hags bewitched me," etc. Even though such nighttime apparitions have sometimes been identified as women living in the village, most often the ones who already had the reputation of a witch, the reports about such nighttime manifestations primarily describe an encounter with the supernatural; such experiences are separated from social and economic realities of a given community. The third principal element that separates this segment of beliefs in witches from the social aspect of witchcraft is the *location* of encounters with witches. While magical acts of the first segment always took place within the village, i. e. on private property (fields, courtyards) or buildings (residence quarters, barns), typical locations of nighttime encounters are forests (bushes), road crossings, riverbanks or other water areas. These three characteristics separate the supernatural layer of witchcraft from the social one, and can be identified as such at first glance. Descriptions of witches disguised as night lights greatly differ with regard to their color, size, and numbers as well as the consequences of their appearance that may, or may not, affect those who had seen them. The first group of reports describes simple observations of lights that were believed to be witches, but without any negative consequences. In the intermediate group of reports, the observer perceives the lights as hostile: as they approach, the observer flees and is saved. The third group describes negative consequences of such encounters: one may get lost, face a blockade, is somehow transported to another location.

In eastern Slovenia, nighttime lights in the open have always been identified as witches. There were only three informants who interpreted such lights as "wilde Heer", and one who thought they were fairies. Simultaneously they also offered *rational* explanations for them: natural phenomena such as rotting wood, marsh gas, water vapors or bubbles, etc. Loss of orientation or different blockades on the observer's path, however, were always interpreted as the consequences of witch's acts.

Next, the author of the paper compares her findings with similar motifs in other parts of Slovenia, among Slavic peoples, and elsewhere in Europe. She is especially in-

terested if parallels of different motifs can be found elsewhere in Europe; are the two motifs usually intertwined or is this an exception; and in their interpretations in other countries.

All characteristics of different light phenomena or beings found in Europe, including their actions, precisely correspond to Slovene folk tradition. Typical *locations* of encounters with these creatures also correspond to locations known from folk traditions about beings of light in Europe. Acts that are most often mentioned in other Slavic and West European parallels are likewise a constant element of descriptions of such encounters in the area covered in this paper. These acts include instances in which a person is led astray (loss of course, disorientation), in which an observer has to follow the lights, or inexplicably ends up in shrubbery full of thorns (blockade of path). What to some extent differs between Slovene traditions on one hand and Slavic and West European on the other, however, are interpretations of these phenomena within different belief paradigms. In eastern Slovenia, the appearance of lights and (simultaneously) the loss of the original course, subsequent roaming in the forest, or blockades, were almost always attributed to witches. The same explanation can be found in some other parts of Slovenia. In other Slovene areas, as well as in other Slavic and West European traditions, these two motifs are more usually connected with the belief in the dead – restless souls who after their death remain trapped between this world and the one beyond; no longer part of this world, they cannot pass on, either.

The phenomenon of identical motifs connected with this or that mythical, or demonic, being is not unusual in lower mythology. It is not surprising that identical acts or forms may be attributed either to restless souls or to mythical creatures that evolved from them, or to witches - but only if the witches roaming around at nighttime are perceived as mythical, demonic creatures rather than the human witches of the social segment. Reports about nighttime lights differ from the ones about the so-called “social witch” also in the manner of defense against the witches’ powers; it is very different from protective measures against an envious village neighbor or a woman with the reputation of practicing witchcraft.

Some of the defensive measures against witches were to wear one’s clothes inside out, the use of urine or of Christian symbols, and sometimes only an utterance of a sound or a curse. These defensive procedures are much closer to the defense against demons, mythical creatures, and the deceased, rather than against a jealous neighbor or a village witch. Such absorption of mythical beings into the paradigm of witchcraft, or interconnection with it, is not uncommon in Europe. Several times, it has been established that the interconnection between belief in fairies, ghosts and belief in witches is relatively frequent. Many authors tried to prove that in certain periods the (negative) aspect of otherwise ambivalent fairies often became incorporated into the prevalent paradigm of witchcraft and became associated with the witch as a social being; this was especially true of areas in which the influence of the Catholic Church was considerable. Based on an analysis of the collected fieldwork data it is not difficult to recognize such a situation. The nighttime witches of eastern Slovenia, however, have managed to preserve their autonomy, their “demonic,” “mythical” image and function, and are therefore very rarely later on recognized as human witch. Although incorporated into the paradigm of witchcraft, they nevertheless represent an independent, recognizable unit set apart from others. They differ from the “village”, or “neighboring”, witch with regard to not

only time, location, and function of their appearances or defense measures against them, but also in the typical diction used by narrators to describe such encounters (the use of plural form, abstract descriptions, etc.).